

K 155 118
3

ელი ველიჯანაშვილი

საქართველო
ბიბლიოთეკა

სიზა ბავრის
მეგზური

თბილისი
1974

მიხეილ ველიჯანაშვილი

ხიზაბავრის მეგზური

R 155118
3

„მეცნიერება“
თბილისი
1974

91(ც.922)(026) + 308(ც.922-22)

91(ც41)(069)
91(47.922)(026)
3 318

- 1) ქართული სოფელი
- 2) საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია
- 3) სიზაბავჯის მეცნიერებათა ინსტიტუტი

„სიზაბავჯის მეცნიერებათა“ წარმომადგენს სამცხე-ჯავახეთის წარსულიდან თვალ-საჩინო ისტორიული სოფლის სიზაბავჯის გმირული წარსულისა და აწმყოს აღწერილობას, გამოქვეყნებული ლიტერატურისა და ადგილზე ავტორის მიერ შეკრებილი მასალების ბიბლიოგრაფიას. მეცნიერში საინტერესო ცნობებია მოთავსებული სიზაბავჯის მამულის თავდადებულ გამორჩენილ შვილთა შესახებ, რომლებიც ჩვენი კულტურისა და სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგს ემსახურებოდნენ. ცალკეა გამოყოფილი სოფლის მონაწილეობა სამამულო ომში, სადაც ბრძოლაში ჩაება 500 სიზაბავჯელი და მათგან ბრძოლის ველზე გმირულად დაეცა 116 ვაჟკაცი, რომელთა უკვდავსაყოფად ხალხმა ააგო 22 მეტრი სიმაღლის დიდების ობელისკი და სახლი პანთეონით.

1-6-2

M-607

© გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1974

112.90.

91.2

-500

წინასიტყვა

წინამდებარე პატარა მოცულობის წიგნი „ხიზაბავრის მეგზური“ დაწერილია მშობლიური კუთხის დიდი სიყვარულით სოფელ ხიზაბავრის წარსულზე და აწმყოზე. მისი ავტორი მიხეილ იაკობის ძე ველიჯანაშვილი განათლებით ინჟინერია, სამამულო ომის მონაწილე, პოლიტმუშაკი, დაბადებული 1904 წ., აღზრდილი ხიზაბავრაში და სოფლის პირველი კომკავშირელი; მას დიდძალი მასალა შეუკრებია ხიზაბავრის შესახებ. მისი სტამბური წესით გამოცემა ნამდვილად კარგი საქმეა. წიგნი ძირითადად დაწერილია გამოქვეყნებული სამეცნიერო ლიტერატურისა და ადგილზე ავტორის მიერ შეკრებილი მასალების დამუშავების საფუძველზე.

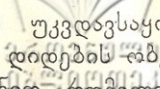
ეს პატარა წიგნი წარმოადგენს სამცხე-ჯავახეთის ერთ-ერთი უძველესი ისტორიული სოფლის — ხიზაბავრის გმირული წარსულისა და აწმყოს აღწერილობას.

მასში მოცემულია სოფლის ისტორიული ძეგლები და თავგადასავალი, მისი ვაჟკაცი ბრძოლები თურქ დამპყრობთა წინააღმდეგ თვითმყოფობისა და ქართველობის შენარჩუნებისათვის, აგრეთვე ყურანლ-გაზეთებში გამოქვეყნებული სამეცნიერო-კვლევითი დაწესებულებებისა და მეცნიერ თანამშრომელთა მასალები ხიზაბავრის შესახებ; გოლიათი ხიზამბარელის ნოსტეში დასახლება და ასპინძის ომში გამარჯვებული მეფე ერეკლეს „ნადიმი ხიზაბავრაში“.

მეგზურში საინტერესო ცნობებია მოთავსებული ხიზაბავრელ მამულიშვილთა შესახებ, რომლებიც ჩვენი კულტურისა და სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგს ემსახურებოდნენ.

განსაკუთრებული ყურადღება აქვს დათმობილი ბრძოლას ცარიზმისა და თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ, საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებას, ჯაკოლმეურნეო მშენებლობას, განათლებას და სხვა.

ცალკეა გამოყოფილი სოფლის მონაწილეობა სამამულო ომში, სადაც ბრძოლაში ჩაება 500 ხიზაბავრელი და მათგან ბრძოლის

ველზე გმირულად დაეცა 116 ვაჟკაცი, რომელთა უკვდავსაყოფად 1972 წელს ხალხმა ააგო 22 მეტრის სიმაღლის დიდების ობელისკი და მამულიშვილთა დიდების სახლი პანთეონით, რომელიც არქიტექტურულად დაგეგმა და 3 წლის განმავლობაში უანგაროდ ხელმძღვანელობდა მის აგებას სოფლის პატრიოტი, ამ წიგნის ავტორი, მან ობელისკი თავისივე სიტყვებით დაამშვენა:

მესხნო კეთილნო, ქებულნო,
ეს ძეგლი სოფლის გულია,
დავგეგმე, ტრფობით ავაგე
ჩაუდგი ხალხის სულია.

დ უ რ მ ი შ ხ ა ნ ც ი ნ ც ა ძ ე

9. VIII. 1973 წ.

ხიზაბავრა

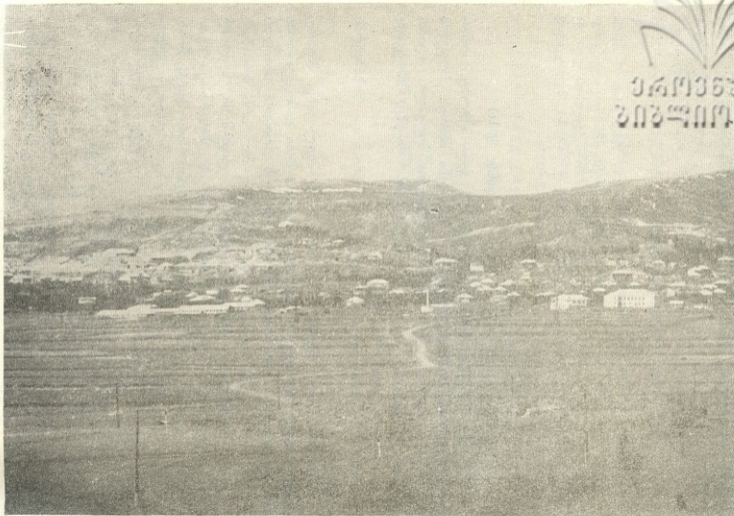
„ეს სოფელი ამით არის შესანიშნავი, რომ სამესხეთოს ყოველი გარდანი და შინაგანი სიძველის სახელი და ვედრება სრულ თავსში შეურყევლად შეუნახავს დღემდე“.

ივანე გვარამაძე
(ვინმე მესხი)

ხიზაბავრა მდებარეობს ასპინძიდან 12 კილომეტრზე, აღმოსავლეთით, ხერთვისისა და მტკვრის მარჯვენა მხარეს. სოფელს მშვენიერი მდებარეობა აქვს. იგი გაშენებულია შეუვალი ციცაბო კლდეებით გარშემორტყმული ქარაფ-ტაფობის თავზე, 20 კვადრატულ კილომეტრიან ზეგანზე.

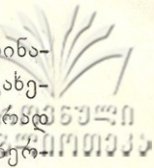
ვახუშტი ბატონიშვილი ასე აღწერს ასპინძისა და ხიზაბავრის შემოგარენს:

„ასპინძის ზეით, ჩდილოთ კერძოთ, არს მგელ-ციხე, მაგარი, დიდშენი. ამავე ხევ-ზედ, ოთას, არს კლდესა შინა გამოკვეთილნი ქვაბნი დიდ-დიდნი, სახიზრად. ოთას ამ ხევს ერთვის ჯაბოეთის ხევი... ასპინძის-ხევის სათავე-ზედ, მთის ძირ-ში, არს შორაპანს მონასტერი უგუნბათო შვენიერს-ადგილას, დიდ-შენი, სულიად სოფიის კენჭით და აწ ცალიერი. ასპინძის-ხევის შესართავს ზეით მოერთვის მტკვარს ვარენთის-ხევი. გამოსდის ერუშეთის მთას, მოდის დასავლეთად. ვარენთას არს ციხე მაგარი, კლდესა ზედა შენი. ამ ხევის შესართავს ზეით, მტკვარს მოერთვის აღმოსავლიდამ კოხტის-ხევი. გამოსდის ჯავახეთის მთას ანუ კოდიანს და მოდის დასავლეთად. კოხტის ამ ხევს მოერთვის სხვა ხევი, მისვე მთის გამომდინარე. ამ ორ ხევს შორის არს ციხე კოხტისა, დიდშენი და მაგარი. კვალად მტკვარს მოერთვის, კოხტის ხევის შესართავს ზეით, დადემის ხევი, გამომდინარე ერუშეთის მთისა. დადემს არს მონასტერი გუმბათიანი, კეთილშვენიერ ადგილს შენი, აწ ცალიერი. ამ ხევის შესართავს ზეით, ნიჯ-

ერონული
ბიბლიოთეკა

სურ. 1. ხიზაბერა, სოფლის ცენტრი

გორის პირისპირ, მტკვარს მიერთვის შულავის ხევი, გამომდინარე ურუშეთის მთისა. ამ ხევს ზევით, ხერთვისს, ერთვის ჯავახეთის მდინარე მტკვარს, რომელსა უწოდებენ ჯავახეთის მტკვარად და ამ მდინარეს მიერთვიან ყოველნი ჯავახეთის მდინარენი. ხერთვისს არს ხიდი მტკვარსა ზედა. ამ ხიდს ზევით მიერთვის მტკვარს ჭაჭარაქის ხევი. გამოსდის ერუშეთის მთას, ამ ხევს ზევით მოერთვის მტკვარსვე ქარზამეთის ხევი... ქარზამეთს არს მონასტერი გუნბათიანი, მდიდრად შენი, კეთილს ადგილას, და აწ ცალიერი. ამას ზევით არს ვარძიას მონასტერი, კლდეთა შინა გამოკვეთილი, სენაკ-პალატებითურთ და მას შინა ეკლესია აშენებული 61 მეფის გიორგისა-გან და შესრულებული თამარ მეფისაგან. ესე შემკული იყო საეკლესიოს სიმდიდრითა და ყოვლის წესიერებითა. დაფლულ არიან 61 მეფე გიორგი, 75 მეფე კონსტანტინე და სხვანიცა¹.

დღემდე ხალხში შემონახულია ლეგენდა, რომელიც ხიზაბავრის წარმოშობაზე მოგვითხრობს.

დიდი ხნის წინათ ამჟამინდელი ხიზაბავრის ტერიტორიაზე თურმე ორი პატარა სოფელი იყო: ხიზა და ბავრა. ხიზაშიც და ბავრაშიც სამ-სამ ოჯახს უცხოვრია.

კაკანა ხევის ბოლოში (დღევანდელი სასაფლაოს დელეზე) მოჩუხჩუხე დიდ წყაროსთან დასახლებული სამი ოჯახი სამხრეთიდან ყოფილა გადმოსული და მათ თან წამოუღლიათ თავისი „სოფლის“ სახელი ბავრა.

ზამთრის ერთ დღეს ბავრელი კაცი წყაროზე წასულა. მას ახალ ნათვარზე ადამიანის ნაფეხურები შეუშინევია. გახარებია, ვიდაც მოსულა წყაროზე და წყალი წაუღიაო, წყლის ჭურჭელი იქვე მიუგდია და ნაკვალევს გაჰყოლია. კვალს ხიზაში მიუყვანია, სადაც მას სამი კაცი დახვედრია. მათ ერთმანეთის ნახვა დიდად გახარებიათ. შეთანხმებულან, ერთად ეცხოვრათ, იქ, სადაც შადრევანივით მოსჩქეფდა ანკარა წყარო. წაჰყვა სამი ხიზელი ოჯახი ბავრელს და ერთად დასახლდნენ. ასე დაჩქმევია სოფელს სახელი ხიზა-ბავრა.

არის კიდევ მეორე თქმულებაც. თავდაპირველად თურმე მხოლოდ სოფელი ხიზა ყოფილა, რომელსაც ახლანდელი ხიზა-ბავრის ნაწილი ეჭირა. დანარჩენი ტერიტორია, რომელსაც ბავრას უწოდებდნენ, დაუსახლებელი ყოფილა. ხიზელებს სასმელი

1. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა საქართველოსა, წ. 1, სამცხე, 1892, გვ. 15—16.

წყალი არ ჰქონდათ, ბაერაში კი წყარო მოსჩქეფდა. ხიზელებს გადაუწყვეტიათ წყაროს დაბლა მდებარე ტერიტორიის ნაწილზე ჩასახლებულიყვნენ. ასეც მომხდარა და სოფელსაც სახელი შას შემდეგ დაქმევია:

ხიზა — ბარა — ხიზამბარა — ხიზაბავრა.

მეცნიერები ხიზაბავრის ტერიტორიაზე ადამიანის ცხოვრებას გვიან ბრინჯაოს ხანაში ვარაუდობდნენ.

სოფელ ხიზაბავრაში ნაპოვნი სპილენძის ცული და შუბის წვერი გვიანი ბრინჯაოს ხანის ადრეულ ეტაპს მიეკუთვნება. აქვე ნაპოვნი ბრინჯაოს თოხები უკვე შემდგომი ეტაპისაა. მაშასადამე, ადამიანის ცხოვრება ხიზაბავრას ტერიტორიაზე სწორედ გვიან ბრინჯაოს ხანაშია სავარაუდებელი².

ასეული წლების მანძილზე მომხდურთა ფეხქვეშ ითელებოდა მესხეთის მიწა, ასეული წლების მანძილზე ერთ გამოუთქმელ უბედურებას განიცდიდა, ერთ დროს მშვენიერი და სიცოცხლით სავსე მხარე ნანგრევებად იქცა, რა თქმა უნდა, ვერც ხიზაბავრა ვადაურჩა მტრებისაგან მრავალგზის აოხრებას. მონგოლების, სპარსელების, თურქებისა და ლეკებისაგან აოხრდა და მოისპო ხიზაბავრის ირგვლივ მდებარე სოფლები: ოსპნაური, უნაგირა, ოდისები, ვარანტა, საბუზარა, ობოლეთი და ხიზა. ხიზაბავრის ახლანდელ ტერიტორიაზე არსებული ძველისძველი ნასოფლარების ნანგრევები, ერღო-კალოებისა და ეკლესიათა კედლების ნაშთები დღესაც გვახსენებენ ოდესღაც თავიანთ არსებობას. ერთ-ერთი ასეთი აოხრებული ადგილია ობოლეთი³, დანგრეული ეკლესიის ნაშთით.

ობოლეთის ტყეში შესასვლელ ვიწრო ჭიშკარს, რომლიდანაც მხოლოდ საცალფეხო გზა გადის, „კლდეკარი“ ეწოდება. ამ ადგილას კლდის სიმაღლე შვიდ მეტრს აღწევს. კლდეკარიდან დაახლოებით კილომეტრის დაშორებით გამოდის ცივი ანკარა წყარო, რომელსაც ხალხი „უკვდავების წყაროს“ უწოდებს.

² Т. Н. Чубинишвили, Т. И. Татишвили, О. С. Гамбашидзе, Археологические разведки... (Месхети-Джавахеги), журн. «Советская археология», № 4, 1957.

³ პ. ზ. ფილფირაშვილი, ობოლეთი, ლიტერატურული გაზეთი, 1960, № 36, (1206), 2 სექტემბერი, გვ. 2.

ობოლეთის ეკლესიას ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხრიდან ჩა-
უდის ნაკადული, რომელიც ტყიანი კლდეებით შემოსილ დიდ ხე-
ობაში მიედინება. ეკლესიის სარკმლის თავზე, გათლილ ქვებზე
ამოჭრილია ერთსტრიქონიანი წარწერა, რომელიც დღეს აღარ
იკითხება.

აღსანიშნავია, რომ ეკლესიის კუთხის, სარკმლისა და თაღ-
ბის გადამყვანი ქვები, კედლის სხვა ქვებისაგან განსხვავებით, უფ-
რო კარგადაა დამუშავებული. დასავლეთის კედლის საძირკვლად
კლდეა გამოყენებული.

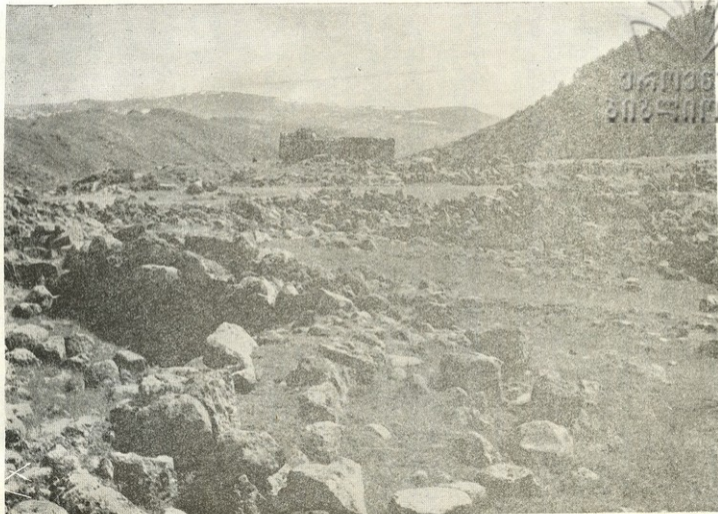
ობოლეთის ეკლესიის ჩრდილო კედლის აღმოსავლეთით, და-
შორებით, არის სხვა ნაგებობის კედლის ნაშთები, რომლის ჩრდი-
ლო-აღმოსავლეთით კიდევ უფრო კარგად ჩანს ექვსი სხვა ნაგე-
ბობის საძირკველი. შესამჩნევია ისიც, რომ ზოგიერთი ნაგე-
ბობა ოროთახიანი ყოფილა.

მკვლევარი თ. ბარნაველი „ობოლეთის“ ეკლესიის წარწერის
შესრულების თარიღად ვარაუდობს X საუკუნის ბოლოს და XI
საუკუნის დასაწყისს.

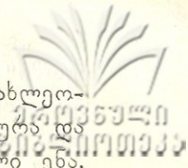
ხალხში დაცული გადმოცემის მიხედვით ოდესღაც, დიდი შე-
მოსევას, მტერს გაუნადგურებია სოფლები: ოსპნაური, ვარანტი,
ხიზა და ნაწილობრივ ბავრაც. უცნობ პირს, რომლის სახელიც
გადმოცემაში დაცული არ არის, ზემოთ დასახელებულ აოხრებულ
სოფლებში გაუშენებია თავშესაფარი და ეკლესია, რის შემდეგ
ამ ეკლესიას შერქმევია „ობოლთა“ ეკლესია, ტყეს კი „ობოლე-
თის“ ტყის სახელწოდება. დღეს ხალხში მთელი ეს მიდამოები
„ობოლეთის“ სახელწოდებითაა ცნობილი.

მეორე გადმოცემის მიხედვით თვით ობოლეთის ტყე სოფ-
ხიზაბავრის მცხოვრებლებს გამოყენებული ჰქონიათ თავშესაფრად.
შემოსეული მტერი ტყესაც ანადგურებდა. დღეისათვის ამგვარად
განადგურებული ტყე დიდ შიშველ ფართობს მოიცავს ცხენთაქა-
ლის ვაკე ადგილს, რომელიც ობოლეთის ეკლესიის ჩრდილო-
აღმოსავლეთით მდებარეობს. მას, იმავე გადმოცემის მიხედვით,
ხალხი „ლეკის ნაჩეხს“ უწოდებს.

ჟამიანობისას ასევე უმოწყალოდ გაუვერანებიათ სოფელი
ხიზაც, რომელსაც სტრატეგიული თვალსაზრისით საიმედო ადგილ-
მდებარეობა ჰქონია. იგი ყველა მხრიდან დაცული ყოფილა მიუ-
ვალი სალი კლდეებით, კერძოდ: სახიზართ, იდაყვანით, საგოგა-
ოთი, ჩანჩხერელათი, კლდეკართ, ბრაწნალით გორბანით, სამ-
ყინვაროთი, ჩიხორიშით, ოქროსქვათი და ნაფეტვარის ქარაფებით.

სურ. 2. ხიზის საერთო ხედი

სამცხეში ბარბაროსი, ველური ტომების თარეშმა მოსახლეობას თავისი დადი დასვა, განადგურებამდე მიიყვანა კულტურა და მეურნეობის ყველა დარგი, თითქმის განიდევნა ქართული ენა, მოისპო სწავლა-განათლება.

და მაინც, დიდი ილიას მოხდენილი ნათქვამი რომ გავიმეოროთ, „ჩვენი ყოფილი ცხოვრება იქ [სამცხეში] აღყვავებულა, ჩვენს სიცოცხლეს იქ უჩქეფნია, ჩვენი სულის ძლიერებას იქ აღუმართავს თავისი სახელგანთქმული დროშა“⁴.

როგორც ცნობილია, „1625 წელს ბექა ჯაყელმა მოწამლა თავისი ძმისწული, უკანასკნელი ათაბაგი მანუჩარ, გადუღდა ქრისტიანობას, ქართველობას, მიიღო ორ-თულიანი ფაშობა ოსმალეთისაგან სამცხე-საათაბაგოში და სახელად დაირქვა საფარ-ფაშა. ამის გამო ბევრი თავად-აზნაურნი და გლეხნი გადმოიხვეწნენ ქართლს, ზოგიერთებს იქ დარჩენილთა მიაღებინეს მაჰმადიანობა, ზოგს ძალდატანებით, ზოგს მოტყუებით და მაცდურობითა; სამღვდელონი და ეპისკოპოსნი მოსწყვიტეს, საყდრები დასძარცვეს, და ყოველი საღმრთო-საერო წიგნები ცეცხლს მისცეს“⁵.

ასე მიაქანებდნენ უფსკრულისაკენ მესხეთის ათაბაგები საათაბაგოს. მათ უარყვეს ქრისტიანობა და, მასთან ერთად, მამა-პაპათა მიერ შექმნილი და შექმნილი ქართული კულტურა, სალოცავები მიზგივებად გადააყეთეს. რისი შემუსვრაც ვერ მოასწრეს, ვერანად დასტოვეს...

XVI საუკუნის მეორე ნახევარში ოსმალეთმა საბოლოოდ დაიპყრო სამცხე-საათაბაგო. ოსმალთა აგრესიის შედეგები ძალზე სამძიმო შეიქმნა ამ მხარისათვის. სამცხეში მათ თავიანთი ბატონობა დაამყარეს და მას „გურჯისტანის ვილაიეთი“, ე. ი. „საქართველოს პროვინცია“ უწოდეს. ოსმალებმა დაბეგვრის მიზნით „გურჯისტანის ვილაიეთის“ საყოველთაო აღწერა მოახდინეს. აღწერეს როგორც მოსახლეობა, ასევე ნათესი მიწები, ბაღები, ვენახები, საძოვრები, თითქმის ყველა შემოსავლის წყარო. აღწერისათვის შემოღებული იქნა დავთრები სახელწოდებით „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“⁶.

4. ი. ჭავჭავაძე, ოსმალთა საქართველო, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. IV, გვ. 11—12.

5. იქვე, გვ. 12.

6. ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი II, თბ., 1941, გვ. 176.

„დავთრის“ მიხედვით ტერიტორიულად „გურჯისტანის ვილაიეთში“ საქართველოს შემდეგი ნაწილები შედიოდა: „ახალციხის, ხერთვისის, ახალქალაქის, ჩალდირის, ფოცხოვის, პეტრეს, ფანაკის, დიდი არტანის“ ლივები.

სოფელი ხიზაბავრა ხერთვისის ლივაში შედიოდა.

„სოფელი ხიზაბავრა სათესველით, ოსპნაური და სოფელი გომის ვენახებითურთ.

მცხოვრებნი:

1. რევაზა-სძე	21. ყანდო აზარგულისძე
2. გოგიჩა ძმა მისი	22. ძამაგულ (?) ძმა
3. — ის ძე	23. პატაგულ (?) მაზანასძე
4. ელია სუმბათასძე.	24. კაკალა ძე მისი
5. გულისადებ ძმა მისი	25. მაზანა სოზასძე
6. ველიჯან ემირგულისძე	26. გოგიჩა ძმა მისი
7. — ძმა მისი	27. პატია (?) მღვდელი
8. ჯანელა (?) ღარიბ (?) ის-
ძე	28. ძამაგულ (?)—ის შვილი-
შვილი
9. საბია ძმა მისი	29. (პატია?) დოვლათიარასძე
10. გულია ძე მისი	30. ბატატა 'შაქარას ძე
11. ვარმიშასძე	31. გულია ძმა მისი
12. ბატატა ძე მისი	32. მაზა დანიელასძე
13. ველუ იოსებისძე	33. სახელად ფირალა
14. ლაშქარა ჯანელა (?) სძე	34. სახელად გაგა
15. ლომიზგულ ძე მისი	35. სახელად —
16. შაქარა შაქარასძე	36. სახელად ძმა
17. ყულიჯან ძმა მისი	37. მეორე ძმა მისი
18. მეორე ძმა მისი	38. — ძე მისი
19. კიდევ ძმა მისი	39. პაპუნა ირაკლი (?)
20. პაპუნა რევაზას ძმა	40. მეორე ძმა მისი ⁷

სულ ორმოცი კომლი, გადასახადი ჯამით: 15165 ახჩა. აქვეა სხვა სოფლებიც:

7. გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, II, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამომც., თბ., 1941, გვ. 175.

„სოფელი ხიზა:

1. იასა-სძე.
2. მახარებელ სძე
3. მახარებლის შვილიშვილი
4. მათარსა ჩირქინასძე⁸.

მათი გადასახადი ჯამით: 15100 ახჩა.

სოფელი შოდირვანი — წერაკუნტა სათესველით 7 კომლი ჯამით 12000 ახჩა.

სოფელი სარო — 20 კომლი გადასახადი ჯამით — 26300 ახჩა.

სოფელი ოსკერია 10 კომლი გადასახადი ჯამით — 7000 ახჩა.

სოფელი გომი 6 კომლი გადასახადი ჯამით — 1000 ახჩა.

სოფელი ბნალა [ბნელა] 7 კომლი გადასახადი ჯამით — 12000 ახჩა.

სოფელი ორმოცი — სოფელ საროს ევნახების გამორიცხვით — 2000 ახჩა.

სოფელი — ნიჯლორი 35 კომლი გადასახ. ჯამით 15000 ახჩა

სოფელი ოძისი სოფელ საროსთან ცარიელი

სათესველი ბავრა და (?) ჯამი მარცვლეულისა და სხვათაგან 2000 ახჩა „სოფელი ნაისა 1. სახელად მამუკა

2. ყანდუ სძე

3. კაკულა (?) ძმა მისი“

ჯამით 4000 ახჩა.

სოფელი ხერთვისი 129 კომლის გადასახადი ჯამით 25000 ახჩა

სოფელი ტოლოში 18“ „ „ „ 20000 „

სოფელი აწკუტა 16“ „ „ „ 9000 „⁹.

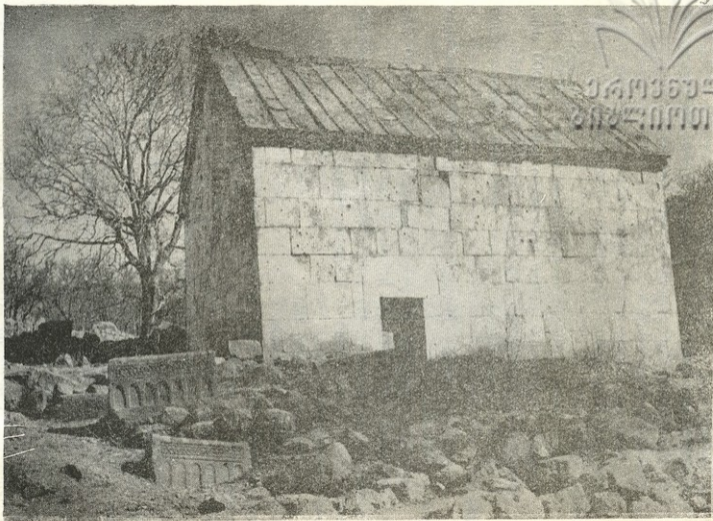
ხიზაბავრის ისტორიული ძეგლები

ხიზაბავრაში ყურადღებას იქცევს მეცამეტე საუკუნეში ლაშა გიორგის მიერ აგებული „ლართის“ ეკლესია. მის მარცხნივ მაღლობზე დგას კარგა მოზრდილი ახალი ეკლესია და სკოლის ორი ქვის შენობა, რომლებიც 1898 წელს აიგო მიხეილ ვარძიელის თაოსნობით.

სოფელში ღარიბათ-ფერაქეების სახლის (დღეს საუბნო საავადმყოფოა) სერზე იდგა ხიზაბავრის ციხე, რომლის კარების წარწერიანი ბალავრის ქვა (120 × 80 სმ) დღემდეა შემორჩენილი.

8. გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, II, საქ. სსრ. მეცნ. აკად. გამოც., თბ., 1941, გვ. 189.

9. იქვე, გვ. 180—189.

საქართველოს
განუყოფილნი

სურ. 3. XIII საუკ. ლაშა გიორგის სახელობის „ღარბის“ ეკლესია

ეს ციხე 1897 წელს დაუნგრევიათ და მისი ქვები ახალი ეკლესიის მშენებლობისათვის გამოუყენებიათ.

ეს ძეგლები თავის დროზე ნახა ივანე როსტომაშვილმა, რომელმაც წარწერა გადმოიღო კიდეც. შემდგომ, 1933 წელს ბერძენიშვილმა იმოგზაურა ხიზაბავრაში. იგი წერდა:

„ჯავახეთში „ვარდისციხის ეკლესია ნახევრად დანგრეულია... ის XIV—XV ს-ნის ძეგლი ჩანს... ასეთ შთაბეჭდილებას იძლევა წარწერის ნაშთი. სამწუხაროდ თორმეტსტრიქონიანი წარწერიდან, რომელიც მოთავსებული ყოფილა ეკლესიის სამხრეთ კედელზე კარს ზემოდან ორ ქვაზე, დღევანდლამდის მიუღწევია მხოლოდ პირველი სტრიქონის დასაწყის სამ სიტყვას... იკითხება „სახელითა ღმისითა მოხები“... ვარდისციხის სასაფლაო. მხატვრულად ნაქანდაკები ცხენ-ვერძები სამი ქვების გვერდით ოდესმე იქ ცოცხალ სიმდიდრე-სიღარიბეზე მიგვითითებენ... ვარევანის აღმოსავლეთით 2,5 ვერსში — ცხიკია, ვარევანის აღმოსავლეთითვე ერთ ვერსში — ვარდისციხე, ვარევანის ჩრდილო-დასავლეთით 2,5 ვერსში — ძალათუბანი. ვარევანის ჩრდილოეთით ერთ ვერსში — კარკლიანი. ხანდოსთან ახლოს — გრია, ალასტანის ახლოს — ოლდანი, დევათი, ერიკლი, ბურასტანი...

უკვე წვიმდა და ბნელოდა, როცა ხიზაბავრას მივატანეთ. მოყვრულად დაგვიხვდა კომისარი პეტრე პოსოშვილი. გაგვიმასპინძლდა, მოგვასვენა და, რაც ყველაზე სასიამოვნო იყო — ვერანების ცოდნაში დიდი უნარი გამოიჩინა.

ხიზაბავრის სამხრეთით ვერანა ხიზა,

იქვე ხევში წითელი ხიდი რომ არის — ჩიხორიში,

ჩიხორიშიდან დასავლეთით — გომი,

ხიზაბავრიდან აღმოსავლეთით — ობოლეთი,

ხიზაბავრიდან იქითკენვე — ოსპნაური,

ხიზაბავრიდან ჩრდილოეთით — ვარანტა,

ხიზაბავრიდან აღმოსავლეთით — თეთრობი,

ხიზაბავრიდან აღმოსავლეთით — კოროშეთი.

აქვე დაუბრუნდა: კოროშეთს თივა მოვითბე,

ოლდან დამიძირია.

გოგო შენი სიყვარულით

მე ვერ დამიძინია

ხიზაბავრიდან აღმოსავლეთით — ოლდანი,

ხიზაბავრიდან აღმოსავლეთით — ჭეროული,

ხიზაბავრიდან აღმოსავლეთით — ჭობარეთი,

სურ. 4. ღართის ეკლესიის ეზოს კედელზე, ციხის კარის, ბალავრის დიდი ლოდი, XIII საუკ. წარწერით

ხიზაბავრიდან აღმოსავლეთით — წერიკუნტა,
ხერთვის ზემოთ კვარშას დაბლა — კიცხი,
წყალგაღმა კიცხის პირისპირ — ნაისა,
ხანდოს მხარეს — გრია,
ასპინძის სამხრეთით — ხვილიში
ასპინძის ზევით ოთის „მამულში“ — აგარა, ბოგვთა, ასკილ-
ვანა, ლართა, ჭაიტა, (იქვე ოთის ტყეში ეკლესია-მონასტერი) ჭო-
ბეთი.

3. პოსოფილის მიერ უხვად მოწოდებული ცნობები უეჭვე-
ლად გვიდასტურებს იმ სამწუხარო ეჭვს, რომ ჩვენს მიერ აქამდის
შეკრებილი ვერანაების რიცხვი სრული არაა...

დილაადრიან ხიზაბავრის ძველი ეკლესიის ეზოში წარწერი-
ანი ქვა მოვნახე, ის კარგად აქვს გადმოღებული ივანე როსტომა-
შვილს და შეიძლება საინტერესო იყოს, როგორც მხედრული ხე-
ლის გადაგვარების ნიმუში უწიგნურობის პირობებში...

წყაროს „ზემოთ“ ციხის წარწერა ადვილად ვიპოვეთ, როსტო-
მაშვილით ის ცნობილი იყო თამარის დროის წარწერად, ამავე მე-
ფის მოხსენებით, ეს უკვე თაყაიშვილმა შეასწორა — წარწერა
ასომთავრულია, მცირედ დაზიანებულია:

1. ქედან ძრი და [ო]... ქრისტე ადიღენ ძლიერი და ო
2. ძლი მეფთა მფე... ძლეველი მეფეთა მეფე.
3. დტერდნ რგი მ.. მთ დემეტრე, რომელმან რეგი მამულობით
4. გბდა მს ჟმსა ესე... გვიბოძა, მას ჟამსა ესე
5. ცხე ავაგთ მე ვ... ციხე ავაგთ მე ვ
6. აჩე დავწერენ... აჩე დავწერენ
7. ე ესწ(?) და გჭას მ... ერისთავთ ერისთავნი და მა ჭას მა
8. მოლი... მული

ხელის მიხედვით წარწერა XIII საუკუნეს ეკუთვნის. წარწერა
საინტერესოა და XIII საუკუნისათვის დამახასიათებელია¹⁰.

მესხეთში კარგადაა ცნობილი ქვისაგან ნაშენი მიწისქვეშა შე-
ნობილი ნაგებობანი, რომელთაც შუა საუკუნეების ეპოქაში მო-
სახლეობა მტრის თავდასხმების დროს თავშესაფრად იყენებდა.
საქართველოში ასეთ ნაგებობებს „დარნებს“ უწოდებდნენ.

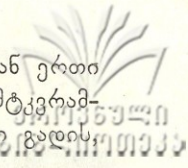
ხიზაბავრაში რამოდენიმე დიდი და პატარა დარანია. დარნებ-

10 ნიკო ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, 1,
თბილისი, 1964, გვ. 170—172.

სურ. 5. დარჯანის ობჟექსლთვანი ქვის კარი 100X80 სმ ჩარჩოებით

მა მოსახლეობა ბევრჯერ დაიცვა მტრისაგან. ამ დარნებიდან ერთი უნიკალურია. ის იწყება წყაროსთან და ჩადის მდინარე მტკვრამდე. მისი სიგრძე 5 კმ-ია. დარნის მეორე შტო ვენახებში გადის ხოლო მესამე ნაფეტვარის გამოქვაბულებს უერთდება.

დარანს შესასვლელში ქვის კარები ება (მოცულობით 100×80 სმ), ქვისავე ორ ქუსლზე დაყენებული. კარი შიგნიდან მუხის ურდულით იკეტებოდა. დიდ დარნებს საპაერო ერდოები ჰქონდათ. ასეთი ერდო დღესაც შემორჩენილია ველიჯანათ ნიგჯორულების თავში, საროს ძველ გზაზე.

სოფლის შუაგულში, წყაროს დასავლეთით, ერთმანეთის მიჯრით დაწყობილია უზარმაზარი ლოდებისაგან დამზადებული ხუთი ას-ასი ფუთი წყლის ტევადობის უძველესი აუზი პირუტყვის დასაწყურებლად.

წყაროს მარჯვნივ ძველი სასაფლაოა, ძველთაძველი ორნამენტებით შემკული საფლავის ქვებით.

ჟამიას ძმა

ხიზაბავრაში არის დიდი ქვის ლოდი, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა ჟამიას ქვას უწოდებს. მისი ზომაა: 315×280×210 სმ, წონით 35 ტონამდე იქნება. ამ ქვის შესახებ ასეთი თქმულება არსებობს:

„წინათ ქვა რბილი ყოფილა, 9 ძმა დევი მისჯდომიათ და ეს მიწაზე მდებარე ქვა თავით აუყენებიათ, ამჟამად არსებული 9 ჩაღრმავებული ადგილი დევების თავების ნიშნებიაო“. აქვე დასძენენ: „სოფელში დიდხანს ყოფილა ჭირიანობა, ვერაფრით მოუშორებიათ, ცხრა ძმა დევი შეშველებიათ, მათ სოფლიდან ჟამი ჭირი გაუდევნიათ, გზა ამ ლოდით ჩაუკეტავთ და სოფელი განადგურებისაგან უხსნიათ. მას შემდეგ ამ ლოდს ჟამიას ქვას ეძახიანო“.

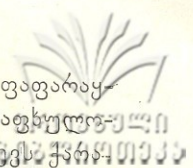
ხიზაბავრა სავსეა ბაზალტის ჯიშის ქვა — ლოდნარით, რომელსაც სოფლის 300 ჰექტარამდე ფართობი უკავია. მნიშვნელოვნადაა ჩახერგილი 3—4 ტონიანი ლოდებით:

კაკანა ხევი, წვერები, კლდეწითლები, ნიგჯორის ყელი, დიდი-გზის ყელი, ლომისადგომი, ნამარნეები, ხარძლები, ყვავიანი, ჩანჩხერელა, ოქროსქვა, სამყინვარო, გორაბანი, სავოგაო, ხიზა, სახიზარი და სხვა ადგილები. აქ მზისაგან დამწვარი, ხავსმოდე-

ეროვნული
მუზეუმი

სურ. 6. ჟამიას ქვა

ბული დევლოდები მოჩანან, როგორც ბობოქარი ზღვის ფაფარაყ-
რილი ტალღები, სადაც წვეთი წყალი და წყარო არაა, ზაფხულოვანი
ბით კი არეკლილი მხურვალე მზის სხივების ალმური აღწევს ქვე-
ფებზე გადამლილ ხიზაბავრის ზეგანს და სიცხისაგან შუშხავს მო-
სავალს; ბუნებისაგან ეს მინიჭებული სიმდიდრე სოფელს მამინ გა-
ახარებს, როცა დადგება ჯერი ამ ბაზალტის ჯიშის ქვის ათვისება-
გადამუშავებისა გზატკეცილების მშენებლობისა და ქიმიური პრო-
დუქციის საჭიროებისათვის.

ხიზაბავრის ბუნებრივი საყინულეი¹¹

ხიზაბავრის ყინულის ბუნებრივი „მაცივარი“, რომელსაც ად-
გილობრივი მოსახლეობა „სამყინვაროს“ უწოდებს, მთლიანად ღია
ცის ქვეშ, „ქვეანარში“ მდებარეობს. იგი ყურადღებას იქცევს იმ
მხრივაც, რომ მისი ორმოები ზაფხულობით ბუნებრივად ჰიგიენუ-
რადაა დაცული და მოსახლეობა საჭირო შემთხვევაში ყინულით
დღესაც აქედან სარგებლობს.

„სამყინვარო“ ასპინძიდან დაშორებულია 5 კილომეტრით. იგი
მდებარეობს მდ. მტკვრის მარჯვენა ნაპირას, 200 მეტრ სიმაღლეზე.
სამყინვაროზე გადის ჩიხორიშიდან მიმავალი მოკლე საცალფეხო
გზა ხიზაბავრისაკენ.

„სამყინვაროს“ ზემოთ, დაახლოებით 1 კმ მოშორებით, მდებარეობს ყოფილი ნასოფლარი ხიზა, ხოლო მისგან 3 კმ დაშორებით ხიზაბავრა.

„სამყინვაროს“ ის ნაწილი, რომლითაც მოსახლეობა ზაფხუ-
ლობით ყინულით სარგებლობს, მდებარეობს ფერდობის ძირას.
მას დაახლოებით 2000 კვ. მეტრი ფართობი უჭირავს. იგი რამდენიმე
ათეული სხვადასხვა სიდიდის ორმოსაგან შედგება: ორმოების
უმრავლესობა განლაგებულია სამხრეთ-აღმოსავლეთისა და ჩრდი-
ლო-დასავლეთის მიმართულებით, ალაგ-ალაგ ეტყობა დროთა გან-
მავლობაში ყინულის ექსპლოატაციის შედეგად ორმოთა მოცულო-
ბის გაფართოება და თითქოს ხელოვნურობის ელფერიც დაჰკრავს.

„სამყინვაროზე“ ყინული აგვისტომდე ინახება.

ყინული ადრე სოფელში „სამყინვაროდან“ მოჰქონდათ ხის კას-
რებით და საბძელში, ბუეში, ინახავდნენ ხოლმე. ყინულს სხვადა-
სხვა დანიშნულებისათვის იყენებდნენ წინათაც და ახლაც.

¹¹ ზ. ფილფირაშვილი. საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XXIX, № 6, 1962.

უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ ქართველი ხალხის ბრძოლების მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში 1770 წლის 20 აპრილი ოქროს ასოებით ჩაიწერა. ეს ის დღე იყო, როდესაც საქართველოს სახელგანთქმულმა მეფემ, ერეკლე მეორემ, ასპინძის ველზე „უძლეველ“ თურქთა 13-ათასიანი ლაშქარი სამი ათასი მეომრით გაანადგურა.

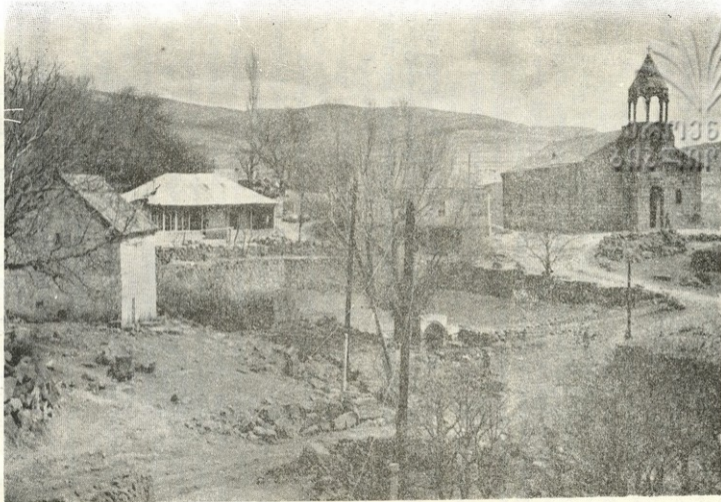
ასპინძის ომში სხვებთან ერთად თავი გამოიჩინეს ხიზაბავრელმა ვაჟკაცებმა. მათ ჩვეული ვაჟკაცობით მკერდით შეჰკრეს ჩიხორიშის ხეობის კლდეკარი და თურქებს აღმოსავლეთის გზა ჩაუკეტეს. დამპყრობლებს შეეძლოთ ხერთვისიდან მამველი ძალები შემოეყვანათ და ზურგიდან საშიშროება შეექმნათ ქართველთა ლაშქრის მარცხენა ფრთისათვის, რომელსაც გიორგი ბატონიშვილი სარდლობდა.

ხიზაბავრელთა ასეთმა გონივრულმა და მამაცურმა მოქმედებამ გიორგი ბატონიშვილს მისცა ხვილიშის მინდორზე თავისი ლაშქრის მოხერხებულად განლაგების საშუალება.

21 აპრილს ასპინძის ბრძოლაში გამარჯვებული მეფე ერეკლე, რომელმაც ნადირშაჰის ნაჩუქარი ხმლით კოხტა ბელადს თავი წააცალა, ხიზაბავრის თავკაცობამ მთელი მხედრობით სოფელში მიიპატიჟა და გამარჯვებულებს დიდებული მესხური ნადიმი გაუმართა. ერეკლე მეორემ თურქების წინააღმდეგ უთანასწორო, სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში გამარჯვება სწორედ ამ შესანიშნავ სოფელში იღღესასწაულა.

წყაროს კალოს დიდ მოედანზე ხალხმა სამი ათასი მხედრობათვის უზარმაზარი საზეიმო სუფრა გაშალა. თურქთა ტყვეობაში ნატანჯი სოფელი ქართველების გამარჯვებას ზეიმობდა. უხვმა და მადლიანმა მესხურმა პურ-მარილმა, ცხრაფურცელა ქადა — ყათმარმა და თაფლოვანმა ნაზუქმა სუფრა დაზნიქა. მაგიდას ამშვენებდა ხიზაბავრული წითელი ღვინო. მესხური დიკისა და დოლის პური, დიდძალი საქონელიც დაუკლავთ.

ნადიმი შუალამემდე გაგრძელდა. აქვე, ლაშა გიორგის დროს აშენებულ „ლართის“ ეკლესიაში ბრწყინვალე გამარჯვების აღსანიშნავად და ბრძოლაში დაღუპულთა მოსაგონებლად, პარაკლისი გადაიხადეს.

საქართველო
საქართველო

სურათი დაკვირვებულია და დაკვირვებულია

სურ. 7. წყაროსკალის საერთო ხედი

მეორე დღეს, 22 აპრილს გამარჯვებული ერეკლე ამალით ჯავახეთზე გავლით წალკის გზით თბილისისაკენ გაემართა. მესხეთისა და მთელი საქართველოსათვის თავდადებული და სათაყვანო, გმირი მეფე საზეიმო ვითარებაში ჯავახეთამდე გაცილეს ხიზაბავრის, საროსა და სხვა ქართული სოფლების მოსახლეობამ.

ამ ნადიმზე თუ უძღვნეს მესხებმა მეფე ერეკლეს მესხური სტრიქონები:

დაღრუბლა ცა და ქვეყანა,
სულ დედამიწა ღვარაო,
ერეკლე აწყურს ვერ დადგა
ჯავახეთს გაეჩქარაო...
კოხტა ბელადიც იქ მოკლა
შუა გაუპო თავიო,
რატომ ეომე ერეკლეს
ხომ არ გეგონა ქალიო!

ხიზაბავრელები მესხეთში განთქმული იყვნენ არა მარტო ვაჟკაცობით, არამედ სათნო, ლამაზი მანდილოსნებითაც. ამიტომაც იყო, რომ ხიზაბავრელი ქალის სილამაზეს ეტრფოდნენ და უმღეროდნენ ვაჟები:

ხიზაბავრავ მშვენიერო
მესხეთის დიდ ზეგნის თვალო,
ატლასებში მორთული ხარ,
ქარაფს! გადმომდგარო ქალო:
ყელ - ყური კაკაბს მიგიგავს,
გნოლის ფერო, ტანით სარო,
შენს გულ-მკერდში ჩამიკარი
ღვთაება ხარ, ტურფა თამრო,
დაჩოქილი გევედრები,
დამანახე შენი სახე,
სიყვარულის ალით ვიწვი
გადმომხედე, დამანახე...

ხიზაბავრელი კატო

სამხრეთ საქართველოში თურქეთის ბატონობის პერიოდში სოფელ ხიზაბავრაში ცხოვრობდა ქვრივი ქალი, კატო ველიჯანაშვილი-თედორაძისა. მისი ქმარი მაჰმადის რჯულის უარყოფისათვის თურქებმა წამებით მოჰკლეს.

კატოს ორი ობოლი დარჩა — სიმონი და აკაკი. ზრდიდა კატო პატარებს ალალი შრომით. ოსმალოსაგან შევიწროებული სოფელი ძნელად ეხმარებოდა ქვრივ-ობლებს. მაშინ ხომ შიშის, შიშის შილი და სილატაკე ბატონობდა სოფელში.

კატო ბუნებით ლამაზი, ღონიერი და გამბედავი ქალი ყოფილა, ჩვენამდე მოაღწია მისმა ბევრმა საგმირო ამბავმა.

ზამთრის ერთ დღეს ხერთვისის ფაშამ თავისი ორი ჩაუმი ცხენებით ბზის მოსატანად გაგზავნა სოფელ ხიზაბავრაში. სოფელში შემოსული ჩაუშები გზის პირს მდგომ სახლს მიადგნენ და კარებზე მდგარ ბავშვს ოჯახის პატრონის მოყვანა უბრძანეს. ამასობაში კატომაც გამოიხედა. ჩაუშებმა კატოს უბრძანეს, მათთვის ორი ჯვალო ბზის მიცემა. კატომ ბავშვს უთხრა გაყოლოდა საბძელში და დოლის ბზე მიეცა, თვითონ კი სახლში შებრუნდა და ცომის მოხელა განაგრძო. ცოტა ხნის შემდეგ ოდაში ატირებული სიმონი შემოვარდა:

— „დედა, ქერის ბზე მიაქვთ, მე არ ვაძლევდი და მათრახით მცემეს“. კატომ შეიწმინდა ცომიანი ხელები, აიღო კუთხეში მიყუდებული თავისი ერთგული კომბალი, რომელსაც მუდამ კაბის ქვეშ თან ატარებდა, და საბძლისაკენ გაემართა.

შესვლისას ჩაუშებს მიმართა:

— „აკი გითხარით, დოლის ბზე წაიღეთ, ქერისა ხბოსთვისა მაქვს — მეთქი!“

ჩაუშებს მოეწონათ ლამაზი კატო და მისი ხელში ჩაგდება განიზრახეს. ერთმა კატოს ლოყაზე ხელი მოუცაცუნა.

გაცეცხლებულმა კატომ გამოიღო კაბიდან კომბალი და ორივე ჩაუში, ცემა-ტყეპით თავპირდამტვრეული, საბძლიდან გარეთ გამოყარა. ამ ამბავმა მთელი სოფელი ფეხზე დააყენა. იცოდნენ, ხერთვისის ფაშა მეორე დღეს სოფელს ააწიოკებდა, რადგან ნაცემი და დასისხლიანებული ჩაუშები, სოფლის რწმუნებულის თანხლებით, ხერთვისის ფაშას ეახლნენ და მოახსენეს: ხიზაბავრელმა ქალმა კინალამ დაგვხოცაო.

გაკვირვებულ ფაშას, მართლაც, კატო მეორე დღეს ხერთვისში დაუბარებია.

კატო თავისი ორი ბავშვით ფაშას ეახლა ხერთვისის ციხეში. ფაშას ჯერ უყვირია, ქალს დამუქრებია და უთქვამს — სოფლიდან გადაგასახლებ ჩემი მოხელეების შეურაცხყოფისათვისო. ახლავე ორივეს აქ მოვიყვან და მათთან თანდასწრებით ილაპარაკე ყველაფერი ისე, როგორც იყოო. როდესაც ჩაუშები შემოიყვანეს,

კატომ ფაშას ყველაფერი ისე მოახსენა, როგორც მოხდა. ბოლოს კაბიდან კომბალი გამოიღო და აჩვენა. „აი, ამ კომბლით ვცემე, რადგან მათ თქვენი ბრძანება ფეხით გათელეს და ჩემი შეურაცხყოფაც მოინდომესო. გარდა ამისა, მოახსენა ქალმა ფაშას, ორ ობოლს ვზრდი, ერთი ძროხა მყავს იმედად და იმასაც მისპობდნენო“.

ფაშა წამოდგა, მიუახლოვდა კატოს, მხარზე ხელი დაჰკრა და უთხრა: „მაშალა, გურჯის ქალო, ვაჟკაცი ყოფილხარ და სწორადაც მოქცეულხარ“. დაუძახა თავის მოურავს და უბრძანა: ახლავე გამოუყვანეთ ჩემგან საჩუქრად ერთი ძროხა და გიკრძალავთ — მის კარებზე აღარაფრისთვის აღარ მიხვიდეთო. ორივე ჩაუში იქვე, კატოს თვალწინ გაუმათრახებია. შემდეგ კი 15—15 დღით დაუპატიმრებია, როგორც ლაჩრები, რომლებიც ერთმა ქალმა სცემა.

მეორე ამბავი კი ასე მოხდა:

მესხეთის სოფლებს შორის ხიზაბავრა განთქმული იყო ჭიდაობითაც. დიდმარხვის წინა დღეს, ყველიერში, სოფლის შუაგულში, დიდ მოედანზე, თავს იყრიდნენ მოჭიდავეები როგორც მეზობელი, ასევე ახალციხის სხვა სოფლებიდანაც და იმართებოდა დიდი ჭიდაობა...

აი, დიდ მოედანზე უკრავს ზურნა. გამოდიან ვაჟკაცები. იწყება ჭიდაობა. მოედანზეა თურქი ფალავანი. მას ერკინებიან ხიზაბავრელი მოჭიდავეები. თურქმა წააქცია ერთი, მეორე, მესამე და, აჰა, მოედანზე მისი წამქვევი ვაჟკაცი აღარავინაა. იგი წრეს უგლის და დამცინავი ხმით იწვევს: „აბა, ხიზაბავრელო ვაჟკაცებო, გურჯებო! გამოდით მოედანზე!“ ყველა შედრკა. მოედანზე გასვლას ვერავინ ვერ ბედავს. თურქი ფალავანი დამცინავი ღიმილით უყურებს ირგვლივ თავმოყრილ ხალხს და დოინჯუმოყრილი ამაყად დადის წრეში. ამ დროს ხალხში ჩოჩქოლია, გაისმის ხმები: „ჰო!“, „არა!“, „გამიშვით!“, „არ შევარჩენ ურჯულოს ჩვენი ვაჟკაცების დაჯაბნას“.

მოედანზე შემორბის ჩოხააწეული და თავწაკრული ახალგაზრდა. ხალხი გაფითრდა, სმენად იქცა უცნობი ჭაბუკის გამოჩენით. სამი წრის შემოვლის შემდეგ ახალგაზრდამ ხაზი გადაჭრა და პირდაპირ მოწინააღმდეგესთან მივიდა. მარჯვენა ხელი გაუწოდა ჩამოსართმევად, მარცხენა ზევიდან მხარზე დაჰკრა და ისე მაგრად მოუჭირა ლავიწებში, რომ ეს თურქი ფალავანი სიმწრისაგან დაბლა-დაბლა იკეცებოდა. ბოლოს სულ დაიხარა, შეიშმუ-

შნა და წელში მოხრილმა მარცხენა ხელის აწევით დაიძახა: „ღა-
მარცხებული ვარ, წაქეული ვარ!“ — მოჭიდავეებმა ერთმანეთს
ხელი შეუშვეს. თურქი ფალავანი შერცხვენილი და კულდაძობილ
ებული მოედნიდან გავიდა, მოედანზე კი გამარჯვებული, ქართვე-
ლი ფალავანი დარჩა.

ხალხი აღფრთოვანებულია, აქეთ-იქიდან ისმის წამოძახი-
ლები: „ვინ არის? ვინ გვასახელა? ვაშა ჩვენს გოლიათს: სოფელი
რომ ასახელა!“ თურმე ნუ იტყვი, ეს ფალავანი ქვრივი კატო
ყოფილა, რომელსაც სოფლის შერცხვენის ბოლო წუთებში, იქვე,
ხალხში გადაეცვა კაცის ტანსაცმელი და მოედანზე გამოსულიყო
სოფლის სახელის დასაცავად.

ასე იხსნა ქვრივმა კატომ სოფელი შერცხვენისაგან.

ხიზამბარელი ფალავანი

ლეგენდარული ქართველი მოჭიდავე გიორგი ხიზამბარელი
გადმოცემით ხიზამბარაში დაიბადა. მამამისი დავითი ხელმოკ-
ლედ ცხოვრობდა. მთასავით ვაჟკაცს უჭირდა ცოლ-შვილის შე-
ნახვა, რადგან პატარა მამული ჰქონდა. გარდა ამისა, დავითი ვე-
რასგზით ვერ ეგუებოდა თურქ დამპყრობლებს, რომლებიც ტან-
ჯვა-წამებით სულს ხდიდნენ მესხეთის მოსახლეობას. სწორედ
ეს იყო მიზეზი, რომ მესხები იქსაქსებოდნენ, სტოვებდნენ სამშო-
ბლოს და თავშესაფარს საქართველოს სხვა მოსახლდრე რაიონებ-
ში პოულობდნენ.

ამავე გადმოცემით გიორგი სააკაძემ დავითი თავის მამულში —
ნოსტეში — დაასახლა. ძალზე ძნელი იყო მშობლიურ ხიზამბარას-
თან განშორება, ენატრებოდა ნათესავები და თანასოფლელები,
თავისი პატარა მამული და ეზო-კარი, ვენახები და ბაღა-ბაღები,
ყოველ დამე ესინძრებოდა ხიზამბარა, ამიტომაც იყო, რომ თავის
სოფელზე უსაზღვროდ შეყვარებულმა გვარი გამოიცვალა
და ხიზამბარელად დაიწერა. ასევე ხიზამბარელი გახდა მისი შვი-
ლი, ფეოდალური საქართველოს სახელგანთქმული ფალავანი გი-
ორგი. იგი დაბადებული და გაზრდილი იყო ხიზამბარაში, შემდეგ
კი დიდი მოურავის გიორგი სააკაძის მზრუნველობით დავაჟკაც-
და. დიდი ფიზიკური ძალისა და გოლიათური აგებულების გიორ-

გი ხიზამბარელმა თავი ისახელა თბილისის საჭიდაო ასპარეზზე. მან არაერთხელ დაამარცხა სპარსეთისა და თურქეთის გამოჩენილი ფალავნები.

გიორგი ხიზამბარელი ქართველი ერის სიამაყეა. ეს გოლიათი თავის სიცოცხლეში არ წაუქცევიათ. გარდა ამისა, გიორგი შესანიშნავი იმპროვიზატორიც იყო. მან ქართული ჭიდაობა კიდევ უფრო განავითარა და უმაღლეს საფეხურზე აიყვანა, გაამდიდრა ახალი ხერხებითა და ილეთებით. წინაპართა მიერ შექმნილ ილეთებსა და ხერხებს გიორგი ხიზამბარელის შთამომავლობა დიდი საიდუმლოებით ინახავდა, მხოლოდ შვილებს ასწავლიდნენ, ამიტომაც იყო, რომ ბუნებრივად ღონიერ და ძლიერ ვაჟკაცებს, ხიზამბარელის მემკვიდრეებს, რომლებიც არნახულ სრულიად ახალ ხერხებს ფლობდნენ, ვერავინ ვერ აქცევდა. ამას ადასტურებს ისტორიულ რომანში „თამარიანში“ აღწერილი:

„ქართლმა კახეთს საჭიდაოდ წარუდგინა თვისი ლომი, უზარმაზარ ხიზამბარელს აქნევინა წინ ნახტომი, კახელებმა ბებურიშვილს გარდუწყვიტეს მასთან ომი, გაიმართა ჭიდაობა, მეც იქ ვიყავ ცხენზე მჯდომი.

ვით კამეჩნი, ერთმანეთსა დაეტაკენ, დაერივნენ, იბღუნეს და მიწა სთელეს, დაილურჯნენ, არ ეტკინენ, ბეჭთა მათთა ნაცემარი ორთავ სისხლი დაედინენ, ვერცა ერთმა ვერა სძლია, გაგულისდნენ მოეწყინენ,

მან ქართლელმა ბებურიშვილს, დაუგრგვინა, დაუქეჭა, უყო ხერხი მოგვერდული, ბეჭი მკერდსა შეაჯახა, ვითა ბოძი ჩარჭობილი, ვერც კი შესძრა, შეაფერხა, მაგრამ ძალის დატანებით, კახელს მკლავი მოატეხა“¹²...

მრავალი შესანიშნავი მოჭიდავე გაიზარდა ხიზამბარელთა გვარში, რომელთაგანაც გიორგის მეორე შტო ნოსტედან ჯერ ჩოჩეთში გადასახლებულა, აქედან თბილისთან, ტაბახმელაში გადმოსახლებულა, სადაც დღეს ექვსი კომლია, რომლებიც სიამაყით იხსენებენ თავიანთ წინაპარს მოჭიდავე ზაქარას სახელით.

ხიზამბარელთა გოლიათურმა შთამომავალმა მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრამდე მოაღწია, ერთ-ერთი მათგანი იყო ძველი თბილისის უძლიერესი ფალავანი დათა ხიზამბარელი, რო-

¹² ს ი მ ო ნ გ უ გ უ ნ ა ე ა, თამარიანი, 1957, გვ. 51.

მელსაც მრავალი სახელგანთქმული მოჭიდავე დაუმარცხებია, თითონ კი არასოდეს არ წაქცეულა.

აი რას წერს ამ უბადლო ფალავანის შესახებ ცნობილი ქართველი მწერალი ანტონ ფურცელაძე გაზეთ „დროების“ 1867 წლის 1 სექტემბრის ნომერში: „ჭიდაობა ჩვენში მეცნიერებათ არის ნაქცევი. თითო ისეთს მოჭიდავეს ნახავთ, რომ სულ საოცრებიდან გამოგიყვანთ, მე ამ დღეობებში ვნახე სხვათა შორის ერთი თვრამეტ — ცხრამეტი წლის ბიჭი, მოჭიდავე, არ შეგიძლიან წარმოიდგინოთ მისი სისწრაფე ჭიდაობაში, რამდენნაირი ხერხი და ოსტატობა არა აქვს გამზადებული თავის მოწინააღმდეგის წასაქცევათა. რამდენჯერ დაიპყრეს ის თავისმა მოწინააღმდეგეებმა ხელში და ყველას გვეგონა. ეს არის წააქციესო, და ის გველივით გამოუძვრებოდა ხოლმე ხელიდამა და ლაჯებიდამა, და რამდენიც კი წააქცია ამ ყმაწვილმა ბიჭმა, იმდენი სულ ყირამალა გადაატრიალა. ერთის სიტყვით ვისაც ხიზამბარელის ჭიდაობა უნახავთ, ადვილად შეუძლიან წარმოიდგინოს სადამდინ განვითარებულა ჩვენში ჭიდაობა“.

ასევე კეთილად იხსენიებს სახელმოხვეჭილ ფალავანს ხიზამბარელსა და მის მეგობარ მოჭიდავეს გაზეთი „ივერია“ (1888 წ., № 113) ეს ორი ფალავანი „უსასყიდლოდ აცქერინებდენ სეირს ღარიბებს, მდაბიო ხალხს და მხოლოდ მდიდრის საჩუქარსა სჯერდებოდნენ. ამ ფალავნებს ის სანაქებო ზნეცა ჰქონდათ, რომ თუ არ განთქმულ მოჭიდავეს, ნაყარ-ნუყარს არ დაეჭიდებოდნენ. ეხლა ასე აღარ არის!“.

გაზეთ „ივერიის“ 1888 წლის 169 ნომერში გამოქვეყნებულ წერილში „გლდანელი და ესებუა“ ვინმე „ძველი მოჭიდავე“ სახალხო გმირსაც კი უწოდებს ამ განუმეორებელ ფალავანს.

„საქართველოში ბევრი გამოჩენილი მოჭიდავე ყოფილა, მაგრამ ხიზამბარელსავით კი სახელი არავის გაუთქვამს. ის, თითქმის, სახალხო გმირად გადაიქცა. ხელობით მეტივე იყო, ჯმუხი, მოკლე ხელ-მკლავებიანი, ცოტათი მოხრილი და დათვურად ნაკვეთი. ტანზე, სადაც უნდა მოგვევლოთ ხელი, იტყოდით თუ ხე არისო, ანუ ქვა და არა ხორციო. გამოდიოდა სათემოდ, დადიოდა დღეობებზე და ვინც გამოითხოვდა, მზად იყო შეჰბოდა. თან ახლდა ხოლმე ერთი ან ორი ამხანაგი მეტივეთაგანი, რომ ვინიცობაა მარცხი რამ მოსვლოდა ჭიდაობაში, იმათ ეპატრონებიან და სხვა ქომაგი და დამხმარე არავინ ჰყავდა და არც ეძებდა. ჭიდაობაში

ფულს არ იღებდა, „დღეობაში ხალხი რითაც შეგიძლიან, უნდა შეაქციო და თვალის სერი უჩვენო“, იტყოდა ხოლმე, მაგრამ დიდკაცების საჩუქარს კი არა სწუნობდა. ძალიან სათნო კაცი იყო და სულგრძელი მოჭიდავე. სანამ ერთს ხელადა ღვინოს არ გადაჰკრავდა, ისე საჭიდაოდ არ გავიდოდა. სახელგანთქმულსა და თავს-გასულს არა ჰზოგავდა. ზეზე კისრული იცოდა და რაღაი კი წამოიკიდებდა, იტყოდა ხოლმე, ახლა თუ გინდათ ხარ-კამეჩებიც მოუბით, ველარ შეიმაგრებთ, გადავიტანო და მართლაც, ბევრჯერ დაბლაუჭებიან ზურგზე წამოიკიდებულს მოჭიდავეს ქომბაგები, რომ შეემაგრებინათ და ველარ გადაეტანა ხიზაბავრელს, მაგრამ ამოდ, ვერა გაუწყვიათ-რა.

ხშირად მოხდებოდა ხოლმე, რომ ქომბაგიც კისრულზე გადადიოდა ერთად მის ფალავანთან. ახალგაზრდა მოჭიდავეს, თუ შეატყობდა ხეირს, განგებ დიდხანს ათამაშებდა ხოლმე, თითქოს უნდა გაათამაშოს და ასწავლოს ხერხებიო. ერთი ახალგაზრდა კახელი ეჭიდებოდა ერთხელ, მაგრამ ტახივით გამოვარდნილი ხიზაბავრელი რომ დაინახა, შეშინდა და დაწვა... აღარ გეჭიდებო!.. „შელაჩარო! ვინ ქართველი და ვინ შიშო მიაძახა: ადე, დამეჭიდე, თორემ მოგკლავო!.. წამოაყენა და შეიბნენ. დიდხანს იჭიდავეს. ახალგაზრდას გული მოეცა, ორჯერ მოუნდომა კისრული ხიზაბავრელს, მაგრამ ვერ გადაიტანა. ბოლოს დაიძახა ხიზაბავრელმა, „ვაგვაშველეთო“ და გააშველეს. „კაი ბიჭი ყოფილხარ, ცოდვა შენი გალახვაო“, წასჩურჩულა ხიზაბავრელმა და გადაკოცნა.

ერთხელ თათარი ჩამოვიდა. საოცრება რამ იყო, მარილის ქვებს იღებდა ხელებზე და ბურთივით ათამაშებდა. ქალაქის დიდკაცობა შეაწუხა: ან დამეჭიდეთ ვინმე და ან საჩუქრით გამისტუმრეთ ჩემი ქვეყნისაკენო. თავადიშვილებმა ჩამოაყვანინეს ხიზაბავრელი. თათარმა შეხედა და გაიცინა: აითვალწუნა და უთხრა: „ილო ძე გურჯოო!“ ხიზაბავრელს გული მოუვიდა, ეძგერა, მოიგლო ზურგზე და რუმბივით გადააგორა. „ეს როგორ იქნებო? ვანა ეს ჭიდაობა არის. „მე მხოლოდ მივესალმე და სალამი არ გამეთავებინა, ისე მეძგერაო!“ დასჭიდეს მეორეთ. მეორეთაც როცა დაიკრიფა ეს გოლიათი, დავითი მოუბრუნდა თავადებსა და მოახსენა: ბატონებო, ჰკითხეთ ამ ვაჟკაცს, სალამი გაათავა თუ არაო? თათარს პირი გაუშავდა და ხმა ველარ ამოიღო. „აბა ახლა კი დროა დავაფიცო ჩვენს მიწაზეო“, და დაახეთქა საოცრად. საჩუქარი კი, რაც მიიღო, შუა გაუყო დამარცხებულს.

ერთხელ კიდევ ერევნელი დაეჭიდა და გავიდა თუ არა, მუშ-
ტი გაარტყა თავ-პირში ხიზაბავრელს, რომ დაერეტიანებინა,
სარმაც თანვე გამოჰკრა. ხიზაბავრელი ტყვილადაც არ შეერყუ-
ლა: „ბიჭო, კრივში ხომ არ გავსულვართ, რომ იცემებო?“ მოი-
დო ზურგზე, წაიღო ქვებთან მხარზე გადებული და უთხრა: „აბა,
ახლა კი უნდა დაგასრისო ამ ქვებზეო“. მაგრამ დახეთ იმის სულ-
გრძელობას, განზე დააგდო გულშემოყრილი მეტოქე და თავის
ამხანაგს მეტივეს დაუძახა: „გოგიტო! ერთი თავზე წყალი დაასხი,
მოაბრუნეო“ — ამგვარი ბევრი რამ გადახდა ხიზაბავრელს და
იმიტომაც გაითქვა სახელი სათემოდ. ერთხელ ხმა გამოვიდა, რომ
ათოლა გლდანელს გაულახავსო. ხალხი ძალიან გაჰკვირდა და
არ იცოდა რა ეფიქრა. არა სჯეროდა, და მართლაც, რომ ტყუილი
იყო.

მე თვითონ დამსწრე ვარ იმ ჭიდაობისა. ათოლამ სარმა გა-
მოჰკრა მოულოდნელად ხიზაბავრელს და დააჩოქა. მაშინ ხიზა-
ბავრელმა მოიღვა ზურგზე და შენს მტერს ის იმას დღეს დააყე-
ნებდა, რომ მომხრეები არ გამოსჩენოდა. გედეონიშვილები მის-
ცვივდნენ და რომ ვეღარ გამოგლიჯეს ხელიდან ათოლა, ცემა და-
უწყეს ხიზაბავრელს, ძალიან დაეყუეს კეტებით. გალახული ხიზა-
ბავრელი წავიდა გრიგოლ ორბელიანთან და სთხოვა: გალახვამ
თქვენი ჭირი წაიღოს, იმას არ ვჩივი, მაგრამ სახელის გატეხვა
უსამართლოდ მიმიძისო და ათოლა დამაჰიდეთ, რომ დავანახვო
ქვეყანას, რა ფალავანიც არისო.

მთაწმინდაზე გამართეს ჭიდაობა. დიდძალი ხალხი მოაწყდა.
გრიგოლ ორბელიანიც დაესწრო. გულმოსული ხიზაბავრელი მარ-
თლაც რომ საუცხოვო სანახავი იყო: განთქმულ ათოლას აღარა
გაუფიქრა რა საერო გმირთან და მოიდრიკა ქედი ხიზაბავრელის
წინ“.

ასეთი ძლიერი და სახელოვანი მოჭიდავე იყო ძველი თბი-
ლისის პირველი ფალავანი, სათნო და რაინდი ვაჟკაცი დავით ხი-
ზამბარელი.

სოფლის მშენებლობა და ზინამრეველობა

ხიზაბავრა ოდითგანვე ერთ-ერთი მოწინავე სოფელი იყო
მესხეთში.

ხიზაბავრელთა მეურნეობის წამყვანი დარგი მევენახეობა იყო. აპყრიდნენ ხიზაბავრელ კაცს მამა-პაპათა ნაფუძარიდან, გადაასახლებდნენ და აუჩეხავდნენ ვენახს... მერე, როდესაც უამიანობა ცოტათი მიწეღებოდა, კვლავ უბრუნდებოდა მამაპაპურ კერას, აღადგენდა ნავენახარს, მოძებნიდა უპატრონოდ მიტოვებულ ძველ მარანს, საწნახელსა და ქვევრს.

გასული საუკუნის 80-იან წლებში ვაზის ათი ჯიში იყო შემორჩენილი ხიზაბავრაში. ამის შესახებ ივანე გვარამაძე „დროებაში“ წერდა:

„ამას წინათ ბ. ა. ბერიძე იყო ფილოქსერის თაობაზე მოსული, თან ჰქონდა ნახატები ქაღალდებზედა; ჩავიდა ვენახებში და ეძია შემხმარი ვაზები, მაგრამ ვერსად ვერ ნახა, იკითხა:

რამდენი რიგი (ჯიში) ყურძენიც იყო გაშენებული ხიზაბავრის ვენახებში და ათიოდე გვარისა მოუთვალეს:

ანდრიული, ვეჟანა, კლერტ-მაგარი, ცვრივი, ბუდეშური, თითა, ცხენისძუძუ, ხარისთვალა, საფერავი, ანიჭული“¹³.

ხიზაბავრაში ღვინოც საუკეთესო დგებოდა. იგივე ივანე გვარამაძე წერს:

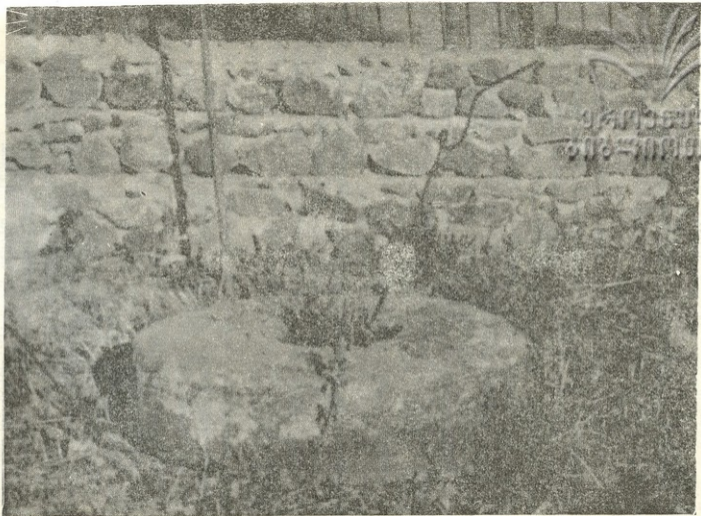
„ეს სოფელი (ხიზაბავრა) ამით არის შესანიშნავი, რომ სამესხეთოს ყოველი გარეგანი და შინაგანი სიძველის სახელი და ვედრება სრულ თავსში შეურყევლად შეუნახავს დღემდე: ამის მეტ არც ერთ ადგილას არ დაცულა არც ვენახი, არც ზნეობა და სუფრული გალობები“.

ჩემს მასპინძელს შვილის ნიშნობა ჰქონდა. პირველი კაცი და ლხინი ღმერთს ერთად გაუჩენია: გაშალეს სუფრა და შეგვექცით ტკბილ ნუნუას. მე არ მეგონა ხიზაბავრული ღვინის ქება, მაგრამ რომ ვნახე გამოცდილებით სწორედ საქებური ყოფილა, ძალით კახურს არ ჩამოუვარდება და გემოთი იმერულ ღვინოს ბევრად სჯობია; ნაკლებობა ესა აქვს, რომ ღვინის დაყენების ხელი კარგად არ სცოდნიათ.

ხიზაბავრული ღვინის ქება ლექსშიაც უთქვამს ხალხს:

ხიზაბავრა ქარიანი,
დარნები აქვს კარიანი,

¹³ „დროება“, 1880, № 234, გვ. 1.

სურ. 8. ზეთის სახდელი ქარხნის საღეწი ქვა

სოფლის მეურნეობაში ერთ-ერთი წამყვანი კულტურა იყო. თავის დროზე თითქმის მთელ ჯავახეთს კარტოფილით ხიზაბავრა ამარაგებდა.

ხიზაბავრაში ფართოდ იყო განვითარებული შინამრეწველობაც. სოფელში ჰქონდათ ზეთის სახდელი ქარხანა, შალის საქსოვი დაზგები, თავდორი ურმისა და საბაროს გასაკეთებელი სახელოსნოები. იცოდნენ აგრეთვე ხის გუთნის, ჯილდის, კავის, აროლის, კევრის, უღლისა და ურმის თვლების გაკეთება. მატყლისაგან ქსოვდნენ ჩოვალებს (ტომრებს), წამოსასხამებს, ჯეჯიმებს, ხალიჩებს, ხურჯინებს. ტყავისაგან გუთნის ცხრა უღელი ხარ-კამეჩისათვის წნავდნენ 10—15 მეტრის სიგრძის ოთხმოცწვერა ღვედს (ჯაჭვის მაგიერს), ამზადებდნენ ასაკრავებს, საზამთრო ქურქებს, ქუდებს, ქამრებს, გუდებს, უნაგირებს, კურტნებს და სხვ.

ხიზაბავრელები განთქმული მებაღურებიც იყვნენ. ისინი მტკვრის თევზით ახლო-მახლო სოფლებსაც ამარაგებდნენ და საქართველოს სხვა კუთხეებშიც გაჰქონდათ. ზაფხულში თევზს იჭერდნენ ბადით, პატარ-პატარა ტოტების დაწყვეტით, გადაგდებით, ზამთარში კი ნავტიკებით, ყინულის მოჭრით, ოჩხით. თევზი ქართლსა და იმერეთში „ოჩხურის“, „ფიჩხულის“ და „ცოცხალის“ სახელით გაჰქონდათ.

ხიზაბავრის სკოლა¹⁵

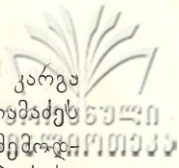
1831 წელს ახალციხეში სამაზრო-საერო ქართული სასწავლებელი გაიხსნა, ხოლო 50 წლის შემდეგ 1881 წლის 21 ნოემბერს სკოლა ხიზაბავრაშიც გაიხსნა.

ხიზაბავრის სკოლის გახსნაში დიდი წვლილი მიუძღვის ივანე გვარამაძეს. მას წერილი მიუწერია ილია ჭავჭავაძისათვის და უთხოვია სკოლის გახსნაში დახმარება. ილიას ივანე გვარამაძისათვის დახმარება აღუთქვამს ფულით, სასწავლო ნივთებით, სპეციალისტებით და სხვა, რაც მალე საქმედ უქცევია.

ხიზაბავრაში სკოლის გახსნასთან დაკავშირებით გაზეთი

14. „დროება“, 1880 № 48, გვ. 1.

15 ბ. ცისკარაძე — ჟურნალი „სკოლა და ცხოვრება“, № 5, 1971 წ.

„დროება“ წერდა: „ჩვენ გვატყობინებენ, რომ ახალციხის კარგა მოშორებით, მესხეთისკენ სოფელ ხიზაბავრაში ივანე გვარამაძეს გაუმართავს სკოლა, რომელშიდაც სწავლას დაიწყებენ ამ შემოდგომამდე. ამ სოფელს ხიზაბავრაში სულ ქართველი კათოლიკეები სახლობდნენ, სკოლის მასწავლებლად ამოურჩევიათ გორის სამასწავლებლო სემინარიაში სწავლა შესრულებული ყმაწვილი“¹⁶.

ხიზაბავრის სკოლა ორკლასიანი საეკლესიო სასწავლებელი იყო, სადაც სწავლება სეზონურად, მხოლოდ ზამთრის თვეებში, ოთხი-ხუთი თვის განმავლობაში მიმდინარეობდა. იწყებოდა სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობის დამთავრების შემდეგ და გრძელდებოდა გაზაფხულის სამუშაოების დაწყებამდე. ასწავლიდნენ ანგარიშს, დედაენას, ხელსაქმეს, რუსულ ენას და საღმრთო რჯულს. ამ სკოლაში სხვადასხვა დროს მასწავლებლად იყვნენ ივანე გვარამაძე, თომა პაპაშვილი, კოსტა გვარამაძე, გიორგი გეგიძე, ლაზარე ნათენაძე, გიორგი რაზმაძე, ალექსანდრე წითლანაძე, მიხეილ ვარძიელი, პავლე მესხი, ალექსანდრე ხუციშვილი, ტერეზა და კოსტა შემაბერიძეები და სხვები.

პროგრესულად მოაზროვნე პედაგოგები მოსწავლეებს წიგნის, ცოდნისა და სამშობლოს სიყვარულს უნერგავდნენ.

ხიზაბავრის სკოლა დაარსებიდან რამდენიმე წლის შემდეგ გადააკეთეს ოთხკლასიან სკოლად, რომელმაც საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებამდე იარსება.

ის მოსწავლეები, რომლებსაც ამ სკოლაში უსწავლიათ, დიდი პატივისცემითა და სიყვარულით იგონებენ პედაგოგებს გრიგოლ გეგიძეს, ეფრემ ველიჯანაშვილს, ალექსანდრე ხუციშვილს და სხვებს უკანასკნელი დიდად განსწავლული, პატრიოტი და პროგრესული პიროვნება ყოფილა. 900-იან წლებში რევოლუციური მოძრაობის იდეები სოფელ ხიზაბავრასა და ახლო-მახლო სოფლებში მას გაუფრცხვლებია. მისი თაოსნობით ხშირად იმართებოდა გაფიცვები, მიტინგები, სადაც წარმოთქმულ მგზნებარე სიტყვებს ამთავრებდა რევოლუციური მოწოდებით — „ძირს მეფე“, „გაუმარჯოს ერთობას!“, „გაუმარჯოს რევოლუციას!“.

ა. ხუციშვილს კავშირი ჰქონია გორში რევოლუციურ წრესთან, რომელიც გაბედულად და აშკარად იბრძოდა თვითმპყრობელობის რეჟიმის წინააღმდეგ.

900-იან წლებში ხიზაბავრაში უმუშავია რუსული ენის მასწავ-

16 „დროება“, 1881, № 189, გვ. 2—3.

ლებელს სანაკოფეს, რომელიც მეფის რეჟიმის ერთგული მოხელე ყოფილა. ხუციშვილის ჯგუფს ისე მოუწყვია საქმე, რომ სანაკოფე-ვი სოფლიდან გაუძევებიათ.

სკოლა თავდაპირველად მოთავსებული ყოფილა იოსებ ველი-ჯანაშვილის მიწურ სახლში. 1890 წელს მოსახლეობას შეუგრო-ვებია თანხა და სოფლის მცხოვრებ სტეფანე დათაშვილისაგან შე-უსყიდია ადგილი სასკოლო შენობისათვის. აქ 1893 წელს აუშენე-ბიათ პატარა შენობა, რომელიც ოთხი ოთახისაგან შედგებოდა. 1880—1904 წლებში მასწავლებლად უმუშავია მიხეილ ვარძიელს, მისი ინიციატივით სოფლის შუაგულში, აღრინდელი შენობის მახ-ლობლად, 1904 წელს აუგიათ დამატებითი სასკოლო შენობა იმავე ფართობით, ე. ი. ოთხი ოთახის რაოდენობით. ამ პერიოდში უკვე 8 ოთახამდე გაზრდილი შენობა სავსებით აკმაყოფილებდა მოთხო-ვნილებას (აქ სწავლობდა სოფელ ვარგავისა და საროს ახალგაზ-რდობაც).

საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების პირველი დღეებიდანვე ხიზაბავრაში გაიხსნა დაწყებითი სკოლა, რომელიც 1925 წელს შვიდწლედან გადაკეთდა. 1935 წელს იგი სამუალო სკოლად გადა-აკეთეს, რომლის პირველი გამოშვებაც 1938 წელს შედგა. 1930 წელს სკოლაში ინტერნატი მოაწყვეს, რომელშიც ჩაურთიყვავთ როგორც ადგილობრივი, ისე სხვა სოფლების ხელმოკლეთა შვი-ლები. ინტერნატის არსებობა 1941 წელს შეწყდა.

საბჭოთა ხელისუფლების პირველი წლებიდან აქ მასწავლებ-ლად მუშაობდნენ ვლასი ქუჩრიძე, გიორგი დევდარიანი, ივლიანე კვაჭაძე, ბათლომე თოფურია, ვალიკო ნაცვლიშვილი, ლონგინოზ ნიჟარაძე, მიხეილ ველიჯანაშვილი, ალექსანდრე ჩავლეიშვილი, ვანო მელაძე და სხვები. ისინი ძალ-ღონეს არ იშურებდნენ სკო-ლაში ბავშვების მოსაზიდავად და სწავლა-აღზრდის საქმის გასა-უმჯობესებლად.

ყოველწლიურად იზრდებოდა მოსწავლეთა რიცხვი და ადგი-ლობრივი პედაგოგების რაოდენობა, უმჯობესდებოდა ცალკეული დისციპლინების სწავლების ხარისხი. თუ საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში სოფელში 20—30 მოსწავლე და 2—3 მასწავლე-ბელი იყო (ისიც მოწვეული), დღეს 350-მდე მოსწავლეა, რომელ-თა სწავლა-აღზრდას 30 ხიზაბავრელი მასწავლებელი ემსახურე-ბა. თუ პატარა ბავშვებს დაქირავებული მიწური სახლის სახონე-ზე (ბოსელში) ფუნქციონირებდა მუხლის თავზე ედოთ ფიცრის ნა-

ტენი, რომელიც ქალაქის მაგივრობას უწევდა, და ზედ გამოკ-
ყავდათ ქართული ასოები, ახლა მათი შვილიშვილები ხალისიანად
სწავლობენ სხვა ბავშვებთან ერთად ხიზაბავრის ორსართული-
ანი ტიპური სკოლის შენობაში. სკოლა ელექტრიფიცირებულია,
აქვს კარგად აღჭურვილი ქიმიის, ფიზიკის, ბიოლოგიის კაბინეტ-
ლაბორატორიები, მდიდარი ბიბლიოთეკა.

დღეს ხიზაბავრაში 50-ზე მეტი უმაღლესი განათლების მქო-
ნე კაცი ცხოვრობს. მრავალი მათგანი ჩვენი რესპუბლიკის რაიო-
ნებსა და ქალაქებში მოღვაწეობს.

ხიზაბავრის სკოლაში აღზრდილი თაობები დღეს ჩვენი დიადი
სამშობლოს შემდგომი აყვავებისათვის, კომუნიზმის მშენებლო-
ბისათვის აქტიურად იღწვიან.

ხიზაბავრა მენშევიკების ბატონობის პერიოდში 17

პირველი მსოფლიო იმპერიალისტური ომის შედეგები ყვე-
ლაზე მძიმე და აურაცხელი მსხვერპლის მომტანი იყო საქართვე-
ლოსათვის, კერძოდ, მესხეთისათვის. მსოფლიო ომის დასაწყისში-
ვე შეიქმნა კავკასიის ფრონტი, სადაც უმეტესად კავკასიის ხალხე-
ბი იბრძოდნენ. სამცხე-ჯავახეთის მრავალმა სახელოვანმა მამული-
შვილმა შესწირა ამ ბრძოლას თავი.

ქართველმა მენშევიკებმა მეფის რეჟიმის დამხობის დღიდან
მმართველობის ძველი ფორმები უცვლელი დატოვეს, საგარეო
პოლიტიკაში კი ავანტიურას დაადგინეს.

ამიერკავკასიის სეიმს არ აღმოაჩნდა რეალური ძალა ქვეყ-
ნის დასაცავად. მენშევიკების უბადრუკმა პოლიტიკამ ქართველები
ახალ ომში გახვია. ომის ასპარეზი მესხეთ-ჯავახეთი გახდა. ინგრე-
ოდა და ნადგურდებოდა ძველი დიდების უტყუარი ძეგლები სა-
უკუნეების მანძილზე სისხლით, ოფლითა და ცრემლით მოპოვე-
ბული. დამპყრობლებს უნდოდათ ტამისკარის ზემოთა ტერი-
ტორიები კვლავ მათი ყოფილიყო. „თურქეთის არმიის მთა-
ვარსარდალმა ვეხიბ-ფაშამ, — იგონებს ამ ბრძოლის მონაწილე
ხიზაბავრელი იოსებ ველიჯანაშვილი, — დაავალა ახალციხის სარ-
ვან ბეგს, რომ ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობისაგან შეექ-
მნა მოხალისეთა ბანდები ქართველების მოსასპობად. ამ შავზნელ

დღეთა გახსენებაზე ახლაც ყრუანტელი მივლის ტანში... ურჯუ-
ლოებს არა მარტო ჩვენი კუთხის, არამედ მთლიანი საქართველოს
ჩაყლაპვის მაღაც ჰქონდათ. კავკასიის ფრონტიდან ის იყო დავბ-
რუნდი, რომ თურქებმა აწყურთან ჩაკეტეს გზა, 1918 წლის იანვ-
რიდან მესხეთ-ჯავახეთი საქართველოს მოწყვიტეს“.

ახალციხის ქემალ-ფაშამ ახალციხის, ადიგენისა და ასპინძის
მაჰმადიანი მოსახლეობისაგან შეადგინა მოხალისეთა შვიდიათასი-
ანი ბანდა, რომელსაც შეუერთეს თურქ-ოსმალთა რეგულარული
არმიის რამდენიმე ათასეული და დასძირეს ჯავახეთისაკენ. ისინი
წრთვნას ასპინძასა და ხერთვისში გადიოდნენ.

არც ადგილობრივი ქართველები იყვნენ უმოქმედოდ. ყველა
ხედავდა, რომ ყოფნა-არყოფნის საკითხი ახლა წყდებოდა. 1918
წლის დასაწყისიდან ხიზაბავრაში ალექსანდრე სიმონისძე ხუცი-
შვილის თაოსნობით ბაკურიანიდან გადმოიტანეს 600 შაშხანა, 4
ტყვიამფრქვევი („მაქსიმკა“), ერთი ზარბაზანი — „ტაროგობრა-
ზცა“ და აურაცხელი ტყვიაწამალი. ამას დაუმატეს კავკასიის
ფრონტიდან დაბრუნებულთა შაშხანები და დაცვის საქმეს სამხედ-
რო ორგანიზაცია მისცეს. „ვისარგებლეთ თათრების წრთვნით, —
იგონებს ხიზაბავრელი სიმონ იაკობის ძე ველიჯანაშვილი — და
ჩვენც შეგქმენით მოხალისეთა ათასეული. 56 კაცი საროდან მო-
გვეშველა, 10 — ვარგავიდან, 7 — თოკიდან და 125 — ჯავახე-
თის სხვადასხვა სოფლიდან“.

ათასეული დაიყო ხსეულებად, ოცეულებად და ათეულე-
ბად. თითოეულ ქვედანაყოფს არმიიდან დაბრუნებული ჯარისკაცე-
ბი დაუნიშნეს მეთაურებად.

პირველ ასეულს ხელმძღვანელობდა პავლე სიმონის
ძე ლეკიშვილი, მეორეს — ვასილ სტეფანეს ძე ფილიშვილი, მესა-
მეს — ბაგრატ ყრუაშვილი, მეოთხეს — ამბროსი ველიჯანაშვილი.
ამ უკანასკნელის მეზარბაზნედ გადაყვანის გამო ასეულს მიხეილ
ხუციშვილი ჩაუდგა სათავეში. ტყვიამფრქვევები ასეულებზე იყო
მიმაგრებული, ხოლო ქვემეხს საერთო ხელმძღვანელი ეფრემ ვე-
ლიჯანაშვილი მართავდა.

ყოველ ასეულს თავიანთი უბანი მიუჩინეს. პირველი ასეული
განლაგებული იყო გორაბანზე და იცავდა ასპინძიდან ახალქალა-
ქისა და ხიზაბავრისაკენ მიმავალ გზას. ამასთან კონტროლს უწევ-
და ჩიხორიშის ხეცს. მეორე ასეული დაბანაკდა რუსხმულში. ისი-
ნი დარაჯობდნენ ასპინძიდან დამალაზე გავლით ჯავახეთისაკენ მი-

მავალ გზას, ხოლო მესამე და მეოთხე ასეულები იცავდნენ ორმოციდან ხერთვისისა და შვიდრავანტიდან მიმავალ გზებს. ქვემეხნი დადგმული იყო ჯერ სახიზრის თავზე, შემდეგ კი ხიზაბავრის საველეთით.

ათასეულის სული და გული ეფრემ ველიჯანაშვილი იყო. იგი ითვლებოდა მის ოფიციალურ უფროსადაც, რომელმაც, მართლაც, რკინისებური დისციპლინა დაამყარა დანაყოფებში. ეფრემი უნერგავდა მებრძოლებს თავგანწირვის, სიმხნევისა და სიმამაცის გრძნობებს. ბევრჯერ ბრძოლაში შეფერხებულ ათასეულს პირადი მაგალითით ამხნევებდა და იერიშზე მიჰყავდა. იმ დროისა და პირობების კვალობაზე საკმაოდ განვითარებული კაცი იყო. უყვარდა და კარგად იცოდა ქართველი ერის ისტორია. თავისი მჭერმეტყველების წყალობით მას ასეულების ხელმძღვანელობა და გაყოლიება შეეძლო: „სწორედ ამიტომ იყო, — იგონებს ბაგრატ პაპაშვილი, — რომ, როცა თურქებმა შემოტევა დაგვიწყეს, სამი თვის განმავლობაში მარტო ჩვენი ათასეული უმკლავდებოდა აურაცხელ მტერს“.

ათასეული იცავდა არა მარტო ხიზაბავრას, საროს, ვარგავსა და თოკს, არამედ მთელ ჯავახეთსაც, რადგან იგი ჰკეტავდა, კონტროლს უწევდა და იცავდა ჯავახეთისაკენ მიმავალ ყველა გზას. თურქ მოთარეშეებს შიშის ზარი დასცეს გმირმა მეზარბაზნეებმა, რომლებიც იანვრის დასაწყისიდან თებერვლის ბოლომდე განუწყვეტლივ ურტყამდნენ ასპინძასა და ხერთვისს. 28 თებერვალს ზარბაზანმა ავარია განიცადა, რამაც ამბროსი ველიჯანაშვილი და პეტრე მურადაშვილი იმსხვერპლა, ხოლო რამდენიმე მძიმედ დაშავდა და დასახიჩრდა.

აპრილის ბოლოს მოახერხეს დახმარება გაეწიათ გმირი ათასეულისათვის. როგორც იყო გამოგზავნეს ბატარეა კაპიტან ალექსიძის მეთაურობით. იყო ქვეითი და ცხენოსანი ნაწილებიც. ალექსიძის ორი ზარბაზანი ხიზაბავრაში გორბანის პლატოზე დადგეს, ხოლო ორი — დამალაში.

ალექსიძის ნაწილები გმირულად ეკვეთნენ მტერს ასპინძასთან და სასტიკად გაანადგურეს. ამ ბრძოლაში მონაწილეობდა ხიზაბავრის ათასეულიც, რომელმაც დაჰკარგეს 67, დაიჭრა 85 კაცი.

ასპინძასთან გამარჯვების სიხარული დიდხანს არ გაგრძელებულა. მენშევიკურმა მთავრობამ დამხმარე ნაწილები ჯერ ვარევანში გადაიყვანა, შემდეგ — ბაკურიანში. ამგვარად, ისევ ხიზაბავრა — საროს ათასეული დარჩა მტრის პირისპირ.

თათრებს რომ დამალიდან არ შემოევლოთ და ზურგში არ და-
ერტყათ ათასეულისათვის, მეორე ასეულს კვლავ რუსნმული ჩა-
აბარეს და სოფელ ვარევენის ქართველებითა და სომხებით გააძლი-
ერეს. „აქ მარტო ხიზაბავრელები და ვარევენელი ქართველნი და
სომხები იბრძვიან“ (ალ. ქუთათელი, „პირისპირ“, 1966, გვ. 275).

როგორც ახალქალაქის ბრძოლის მონაწილე სტეფანე ხუცი-
შვილი გადმოგვცემს, მენშევიკური მთავრობის იმედი აღარ ჰქონ-
დათ. მას თვითონ უჭირდა. სხვა ვხა არ იყო. მესამე ასეული მი-
ხეილ ხუციშვილის მეთაურობით ახალქალაქის დასახმარებლად
გაიგზავნა. 1918 წლის 15—20 მაისს ახალქალაქი აიღეს.

1919 წლის გაზაფხულიდან თურქთა ბანდები უფრო გააქტი-
ურდნენ და გაახშირეს თავდასხმები სარო-ხიზაბავრაზე. შეტევა ხერ-
თვისიდან დაიწყო. მტერს შვიდი ათასზე მეტი ავაზაკისთვის მოე-
ყარა თავი. მათ სარო-ხიზაბავრის გზები დაიკავეს, წერაკუნტასა და
სანიორას მთაზე გათხარეს სანგრები და სროლა დაუწყეს. გაიმარ-
თა უთანასწორო ბრძოლა. ცეცხლის რკალი თანდათან ვიწროვდე-
ბოდა და მალე ათასეული ფარ-ხმალს დაყრიდა, რომ ოფიცერ
კობესანიძესა (ზოგის თქმით ზაუტაშვილს) და ე. ველიჯანაშვილს
არ მიემართათ მათთვის პატრიოტული სიტყვით. ათასეული ხელ-
ჩართულ ბრძოლაზე გადავიდა. მტრის სანგრებამდე 100 მეტრიდა
იყო დარჩენილი, რომ ზაუტაშვილი სასიკვდილოდ დაიჭრა (იგა-
სასწრაფოდ გაიყვანეს და... ბაკურიანში გადაასვენეს).

შეტევის წარმატებით დამთავრებას დიდად შეუწყო ხელი სო-
ფელ ჩუნჩხელთა დახმარებამ. მათ ჩუნჩხის პლატოდან პირდაპირ
ზურგში დაარტყეს და არევ-დარევა შეიტანეს მტერში. ორ ცეცხ-
ლშუა მოქცეული ურდო გაიქცა. ამ ბრძოლის მონაწილეთა გად-
მოცემით, თათრებმა აქ დაკარგეს 2500-ზე მეტი მეომარი, ბევრიც
ტყვედ ჩავარდა.

ჯავახეთის მოსახლეობის ნახევარი გაიხიზნა.

აღსანიშნავია, რომ მტერთან ბრძოლაში მონაწილეობას იღებ-
დნენ ქალები და მოხუცები. ისინი ხიზაბავრიდან ტყვია-წამალს
ეზიდებოდნენ ვარანტის ხევამდე, აქედან კი დაჭრილები გაჰყავ-
დათ და უვლიდნენ. ამ სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში აღარა-
ვის ახსოვდა საკუთარი მწუხარება. „ის იყო მე და ბაგრატ თენო-
შვილი თურქეთის ფრონტიდან დავბრუნდით, რომ სოფელი ცეცხ-
ლის აღში დაგვხვდა გახვეული — ამბობს ბაღდო ბაღდოშვილი.
აქაც ერთად ვიბრძოდით. ჯერ შეტევაზე არ გადავსულიყავით, რომ

ამხანაგი „ჩამხოზბელასთან“ მომიკლეს. მკვდართან მამამ მოიბრინა, შვილს დაემხო, ერთი აქვითინდა, უცბად აიტაცა შვილის მამხანა და ხელჩართულ ბრძოლაში გადაეშვა“. მარჯვნიდან სტალინი და საროს მღვდელი თუთბერიძე „მაქსიმეს“ ტყვიამფრქვევით.

მტერი განადგურდა, მაგრამ არა საბოლოოდ. დახმარების იმედი არსაიდან იყო. დამარცხების შემდეგ თათრებმა დიდხანს ვეღარ შეძლეს ბრძოლის განახლება. ხიზაბავრა-საროელებსაც უნდა ეზრუნათ გახიზვნაზე, თუ არა ტყვედ ჩავარდებოდნენ.

ივნისის დასაწყისში, გახიზვნამდე, ათასეულის შტაბმა ხერთვისში მცხოვრებ თამილ-ბეგის შუამავლობით თათრებს ტყვეები გაუცვალა. მათი რიცხვი 800 სულამდე აღწევდა.

ტყვეებში ბევრი სომეხი იყო. მეტად შესაბრალისნი იყვნენ ქალები და ქალიშვილები... თათრებს ყოველგვარი მხეცობისათვის გადაეჭარბებინათ. სომხები ხიზაბავრის ადგილობრივ მოსახლეობას დაურთიდათ დასაპურებლად და მოსაღონიერებლად. ამასთან ნება დაერთოთ ეშველათ თავიანთი თავისათვის...

ივნისში მოსახლეობამ დატოვა ოფლით, სისხლითა და ცრემლით ნაშენი კერა და გახიზვნა დაიწყო ბაკურიანისაკენ. მიდიოდნენ ურმებით, მიჰყავდათ ცხვარი, საქონელი. ბაკურიანისაკენ მიმავალი გზატკეცილი გაჭედილი იყო გაურკვეველი მასით, რომელიც ნელა მიიწევდა წინ. ურმებზე, ცხენებსა და ვირებზე ბარგთან ერთად დაკრული იყვნენ მოხუცები, დავარდნილები, ბავშვები... ვისაც შეეძლო, ზურგზე ვეება ტვირთი ეკიდა. როცა მიაღწიეს ცხრაწყაროს, რომელიც ზღვის დონიდან 2260 მეტრის სიმაღლეზეა, ლტოლვილთ დიდმა სეტყვამ უსწრო. ბევრი შიშველ-ტიტველი მგზავრი გაცივდა და ანთებით გარდაიცვალა, დაზიანდა უამრავი პირუტყვი... ლტოლვილებმა ბაკურიანში მოიყარეს თავი. მათი ბინა ღია ცა იყო, გაჩნდა მუცლის ტიფი, რომელმაც თითქმის ყველა ოჯახს მიაკითხა და 2—3 სული გამოაცალა ხელიდან. „ტიფმა მარტო ჩვენს სოფელს, ამბობს პავლე ბალიაშვილი, 300 კაცი დააკლო“.

მენშევიკურმა მთავრობამ, რომელიც ხან გერმანელებს და ხან ინგლისელებს ელაქუცებოდა, თითქოს მოამზადა თურქეთთან სადავო საკითხები და 1919 წლის ნოემბერში აიძულა ხიზნები შობლიურ კერას დაბრუნებოდნენ. მათგან 60 კომლი შიგნით კახეთში დარჩა და დააარსა სოფელი ხიზაბავრა (ახლანდელი გურგენიანი), ხოლო 30 ოჯახმა გორის მაზრის სოფელ ახალხიზანს მიაშურა და

ადრინდელ ჩასახლებულ თანასოფლელებს შეუერთდა, დანარჩენები დაუბრუნდნენ მიტოვებულ სახლ-კარს. მხოლოდ საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების შემდეგ თავისუფლად ამოისუნთქვა ხიზაბავრელმა გლეხობამ და მშვიდობიანი ცხოვრების გზას დაადგა.

ბანახლეშული ხიზაბავრა

დავიბადენით ცოდვილნი,
დამწვარი, დადავლები,
არ ამოვიდა მზე ჩვენთვის
არ გავვიმთელა გულები.

ასე ცრემლნარევი ოხვრით მოსთქვამდნენ საუკუნეთა მანძილზე ხიზაბავრელები. დღეს ეს ლექსი აღარავის ახსოვს.

დიდი ოქტომბრის მზემ ხიზაბავრაში ძალუმად შემოანათა ახლა სოფელში ვერ ნახავთ მიწურებს, კოლმეურნეთა კარ-მიდამო — ოდა-სახლებმა დაამშვენა.

კოლმეურნეობა ხიზაბავრაში 1929 წლის აპრილში დაარსდა. იმხანად სოფელი ახლად შექმნილ ტოლოშის რაიონში შედიოდა.

1929 წლის 24 აპრილს ხიზაბავრაში შედგა სოფლის სახალხო კრება, რომელზეც განიხილეს სასოფლო-სამეურნეო არტელის შექმნის საკითხი.

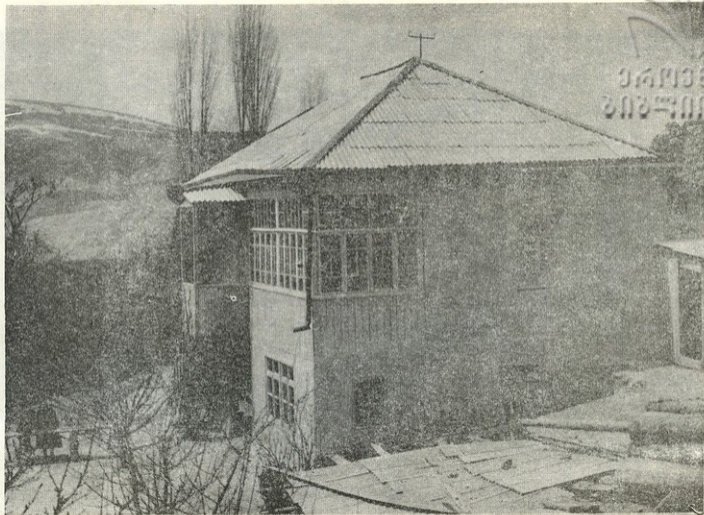
კრება დაძაბულ ვითარებაში მიმდინარეობდა. სოფლის მოკულაკო ელემენტები აშკარად წინააღმდეგი იყვნენ სოფელში კოლმეურნეობის შექმნისა და ყოველნაირად ცდილობდნენ კრება ჩაეშალათ. ისინი გაჰყვიროდნენ „არ გვინდა კოლმეურნეობა, არტელში არ შემოვალთ, მიწას არ მოგცემთ, სოფელს ცეცხლს მივცემთ!“ მაგრამ ხიზაბავრელ კომუნისტთა მოწინავე ჯგუფმა დაარწმუნა გლეხობა საკოლმეურნეო მეურნეობის უპირატესობაში. პირველი კოლმეურნეობის წევრები გახდნენ: ბაგრატ პაპაშვილი, ბაგრატ ყრუაშვილი, კოსტა ყრუაშვილი, ლევან ველიჯანაშვილი. კატო ველიჯანაშვილი, იოსებ ველიჯანაშვილი, გაბო ველიჯანაშვილი, ფანჩო მაზმნიშვილი, ლაზარე მაზმნიშვილი, იოსებ ანთაძე, მიხა ლეკიშვილი, პეტრე პაპაშვილი, მამუკა ქუქჩიშვილი, გასპარ ტატურაშვილი, ნინა ზურაბაშვილი, ქიტე დათაშვილი, კეკელა დათაშვილი, პეტრე მაზაშვილი.

კოლმეურნეობის პირველ თავმჯდომარედ კრებამ ერთხმად აირჩია ბაგრატ ეფრემის-ძე პაპაშვილი. კოლმეურნეობაში შემო-

საქართველო
საქართველო

სურ. 9. ძველი სახლი კარაბანით.

საქართველო
საბჭოთა კავშირი

სურ. 10. განახლებული ოჯახი

სურ. 11. ხიზაბაერის ობელისკის და დიდების სახლის მშენებლობის მომქმედი აქტივი

ტანილი უძრავ-მოძრავი ქონება იყო: სახნავ-სათესი მიწა — 25 ჰა, გამწევი ხარი — 18, ხის გუთანი — 1, არონა — 5, ჯილა — 2, კვერი — 7, დიდი უღელი — 9, პატარა უღელი — 11, ტყავის ასაკრავი — 13, ჯაჭვი — 22 მეტრი, რკინის ტაბიკები — 8, ხის ტაბიკები — 35, კაბლო ფარცხით — 2, საბარო — 4, თავ-ლორი ურემი — 2.

აი, ეს იყო ახლად ჩამოყალიბებული კოლმეურნეობის მთელი ავლა-დიდება, რომელიც წლების მანძილზე თანდათან იზრდებოდა და მტკიცდებოდა.

1972 წლისათვის კოლმეურნეობა უკვე აერთიანებდა 346 კომლს 760 შრომისუნარიანი წევრით კოლმეურნეობის კუთვნი-ლებაშია 4382 ჰექტარი მიწა, აქედან 1300 ჰექტარი ვარგისია, მათ შორის 450 ჰა სახნავ-სათესი, 250 — სარწყავი, 550 — ტყე, 450 — ტერასები, 900 ჰა საძოვარი და სხვ.

კოლმეურნეობაში არის მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის, მე-ცხვარეობისა და მეღორეობის ფერმები, მემინდვრეობის სამი და მებაღეობა-მევენახეობის ერთი ბრიგადა.

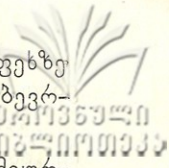
ხიზაბავრის სასოფლო საბჭოში გაერთიანებულია შემდეგი სოფლები: ხიზაბავრა, სარო, თოკი და ვარგავი.

სოფელში არის საშუალო სკოლა, სამი სამკითხველო, კლუბი. საბავშვო ბაგა-ბაღი, ფოსტა-ტელეგრაფი, შემნახველი სალარო, ფურნე, სასურსათო და სამრეწველო მაღაზია, სახერხი ქარხანა, ელექტროწისქვილი, აშენდება ბაზალტის ქვის დამამუშავებელი ქარ-ხანაც. სოფელი მთლიანად ელექტროფიცირებული და გაზიფიცირებულია.

სოფლის შესასვლელში აღიმართა 22-მეტრიანი ობელისკი დიდ სამამულო ომში დაღუპულთა უკვდავსაყოფად, რომლის ხეივანში უამრავი მწვანე ნარგავი გაახარეს. აიგო დიდების სახლი, სადაც გამოფენილია ხიზაბავრის ღირსეული მამულიშვილების პორტრეტები. სულ მოკლე დროში დამშვენდა და გაშენდა მტრისაგან მრავალგზის იავარქმნილი ხიზაბავრა.

ხიზაბავრელები დიდ სამამულო ომში

დიდი სამამულო ომის პერიოდში ხუთასზე მეტმა ხიზაბავრელმა აიღო იარაღი საბჭოთა ხელისუფლების დიადი მონაპოვრის დასაცავად. 116 მეომარი გმირულად დაეცა ჩვენი ქვეყნის თავისუფლებისათვის წარმოებულ ბრძოლებში.

ომის დაწყების პირველი დღიდანვე მთელი სოფელი ფეხზე დადგა. სოფლის მისადგომები საბრძოლო სანგრებად აქციეს, ბევრ-გან კარგად გამაგრებული სანგრებიც კი ააგეს.

დიდი და პატარა გაათქვამებული ენერგიით ჩაება საკოლმეურ-ნეო შრომაში.

აღსანიშნავია, რომ 1941 წლის ბოლოს კოლმეურნეობის შემოსავალი ერთიორად გაიზარდა. საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის მოწოდება „ყველაფერი ფრონტისათვის“! ხალხის ყოველ-დღიური შრომის დევიზი გახდა. სოფელში დარჩენილნი თავდა-დებით შრომობდნენ ახლად დაწყებულ ბორჯომ-ვალეს რკინიგზის მშენებლობაზე.

ბევრ ოჯახში უპატრონობით კარი გამოიხურა, ხოლო ოჯახებს, რომელთაც შრომისუნარიანი არავინ დარჩათ, კოლმეურნეობა ეხმარებოდა. სოფლის პირველმა გმირმა დედამ სარა ველიჯანაშვილ-მა ხუთი ვაჟი გაისტუმრა ფრონტზე (დავითი, მიხეილი, პავლე, ლევანი, ანტონი). მათგან დავითი არ დაბრუნებულა, ხოლო სამი შვილი ინვალიდი დაბრუნდა. სოფიო კელოშვილის ვაჟები — იაკობი, ვასილი, კირილე გმირულად დაეცნენ ბრძოლის ველზე. მსგავსი მაგალითებით სავსეა ეს პატარა სოფელი. სოფელი ინახავს გმირთა ხსოვნას. 1972 წელს ხიზაბავრაში მათი დიდების საპატივცემლოდ 22-მეტრიანი ობელისკი აღმართეს სოფლის მშრო-მელებმა. ამ ობელისკის აგება სოფლის აქტივმა ითავა და საშვი-ლიშვილო საქმე გააკეთა.

ობელისკისა და დიდების სახლის ტერიტორიაზე დაირგო 365 ხე. ეს ციფრებიც სიმბოლური მნიშვნელობისაა.

365 ხე — წელიწადის დღეთა რაოდენობას გულისხმობს.

116 კანადის ვერხვი — ომში დაღუპული 116 ხიზაბავრელ ვაჟ-კაცს.

4 კაკლის ხე — წელიწადის ოთხ დროს,

12 ნაძვის ხე — წელიწადის თორმეტ თვეს,

50 ფიჭვი — წელიწადის 50 კვირადღეს,

30 მუხა — თვის 30 დღეს,

100 ალვის ხე — ხიზაბავრელთა სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაუწყებელია,

53 ტირიფი — 1918 წელს თურქთა მიერ დახოცილი 53 ხი-ზაბავრელის ხსოვნას.

ობელისკის მარმარილოს მოზრდილ ფირფიტაზე ოქროს ასრებით ამოკვეთილია ომში დაღუპულთა უკვდავი სახელები:

არაბაშვილი ივანე სტეფანეს ძე, ბალიაშვილი ანტონ სიმონის ძე, ბალიაშვილი მიხეილ ზაქარიას ძე, დათაშვილი სანდრო პავლეს ძე, დათაშვილი გიორგი ივანეს ძე, დათაშვილი ანტონ თომას ძე, დათაშვილი სანდრო სტეფანეს ძე, ველიჯანაშვილი ივანე გაბრიელის ძე, ველიჯანაშვილი ვასილ გაბრიელის ძე, ველიჯანაშვილი ვანო გაბროს ძე, ველიჯანაშვილი სანდრო გიორგის ძე, ველიჯანაშვილი თომა მარკოზის ძე, ველიჯანაშვილი დავით იაკობის ძე, ველიჯანაშვილი მიხა ვასილის ძე, ველიჯანაშვილი სანდრო სერგოს ძე, ველიჯანაშვილი კოსტა სერგოს ძე, ველიჯანაშვილი კოსტა იოსების ძე, ველიჯანაშვილი სიმონ ანტონის ძე, ველიჯანაშვილი გიორგი თომას ძე, ველიჯანაშვილი ივანე გიორგის ძე, ზურაბაშვილი ანტონ სოლომონის ძე, ზურაბაშვილი გაბრიელ ივანეს ძე, თამაზაშვილი ივანე იოსების ძე, თამაზაშვილი პავლე გაბრიელის ძე, თენოშვილი ანტონ სერგოს ძე, თენოშვილი პეტრე სერგოს ძე, თენოშვილი ალიოზ სერგოს ძე, თენოშვილი სოლომონ ვასილის ძე, თენოშვილი სიმონ იაკობის ძე, თენოშვილი სანდრო თომას ძე, თენოშვილი ალიოზ თომას ძე, თენოშვილი მიხა ალექსის ძე, თენოშვილი პავლე ალექსის ძე, კელოშვილი კირილე იოსების ძე, კელოშვილი ვასილი იოსების ძე, კელოშვილი იაკობ იოსების ძე, კელოშვილი სტეფანე ივანეს ძე, კელოშვილი სიმონ სტეფანეს ძე, კალაიჯიშვილი გრიშა პავლეს ძე, ლეკიშვილი სოლომონ სანდროს ძე, ლეკიშვილი მიხეილ პეტრეს ძე, ლეკიშვილი ვასილი პავლეს ძე, ლეკიშვილი გიგლა კონსტანტინეს ძე, ლეკიშვილი ვასილი კირილეს ძე, მეტოშვილი პეტრე ლაზარეს ძე, მექოშვილი პავლე გიორგის ძე, მექოშვილი გაბრიელ გიორგის ძე, მექოშვილი სტეფანე გიორგის ძე, მექოშვილი მიხეილ ვასილის ძე, მექოშვილი სტეფანე ივანეს ძე, მექოშვილი პეტრე ზაქარიას ძე, მექოშვილი ლევან კონსტანტინეს ძე, მურადაშვილი ვალიკო ფარსადანის ძე, მურადაშვილი ფანჩო ვასილის ძე, მურადაშვილი პიო ივანეს ძე, მურადაშვილი სიმონ ვასილის ძე, მურადაშვილი მიხეილ კონსტანტინეს ძე, მურადაშვილი პეტრე გაბრიელის ძე, მურადაშვილი იაკობ ვასილის ძე, მურადაშვილი ვასილი პეტრეს ძე, მამუკაშვილი პავლე კონსტანტინეს ძე, მამუკაშვილი ლევან ვასილის ძე, მამუკაშვილი სოლომონ იაკობის ძე, მამუკაშვილი ფანჩო პავლეს ძე, მაზაშვილი მიხეილ იოსების ძე, მაზაშვილი ლევან იაკობის

ქე, მაზაშვილი სიმონ ივანეს ქე, მაზაშვილი გიგლა კონსტან-
ტინეს ქე, მაზმიშვილი გაბრიელ სტეფანეს ქე, მაზმიშვილი
სიმონ გიორგის ქე, მაზმიშვილი სერგო გიორგის ქე, მაზმიშვილი
სიმონ კოსტას ქე, მაზმიშვილი მიხეილ ზაქარიას ქე, ბაბელაშვილი
ივანე იაკობის ქე, პოსოშვილი კოსტა ათანას ქე, პოსოშვილი ალექ-
სი პავლეს ქე, პოსოშვილი ვასილი იოსების ქე, პაპაშვილი პეტრე
აბრამის ქე, პაპიევი მიშა არუთინის ქე, პაპიევი ივანე არუთინის ქე,
პაპაშვილი იოსებ პავლეს ქე, ტატურაშვილი სანდრო ვასილის ქე,
ტატურაშვილი ბაგრატ ვასილის ქე, ტატურაშვილი სიმონ გაბრიელ-
ლის ქე, ფერაძე გრიშა ანტონის ქე, ფერაძე ვასო მაქსიმეს ქე
ფირფირაშვილი ზურაბი სიმონის ქე, ფირფირაშვილი ალიოზ ია-
კობის ქე, ფირფირაშვილი პავლე ვასილის ქე, ფირფირაშვილი მი-
ხეილ ვასილის ქე, ქუჭიშვილი მიხეილ სტეფანეს ქე, ქუჭიშვილი
სიმონ ვასილის ქე, ქუჭიშვილი ლაზარე პავლეს ქე, ქუჭიშვილი
ბაგრატ სოლომონის ქე, ყირიმლიშვილი ვასილ სიმონის ქე, ყირი-
მლიშვილი გიორგი ვასილის ქე, ყრუაშვილი ლევან სიმონის ქე,
ყრუაშვილი კოსტა ბაგრატის ქე, ყრუაშვილი გიორგი ბაგრატის ქე,
ყრუაშვილი სიმონ სოლომონის ქე, ყაზაშვილი სპირიდონ გიორგის
ქე, ყაზაშვილი იაკობ გიორგის ქე, ხუციშვილი ივანე სიმონის ქე,
ხუციშვილი ლაზარე ვასილის ქე, ხუციშვილი იორდან გაბრიელის
ქე, ხუციშვილი იაკობ ვასილის ქე, ხუციშვილი პავლე იოსების ქე,
ხუციშვილი სანდრო ვასილის ქე, ხითარიშვილი მიხეილ პეტრეს
ქე, ხაზალაშვილი იოსებ სტეფანეს ქე, ხაზალაშვილი გაბო სტეფა-
ნეს ქე, ხაზალაშვილი მიხა სტეფანეს ქე, ხაზალაშვილი სიმონ ზა-
ქარიას ქე, პაპაშვილი პეტრე ვასილის ქე.

სამამულო ომიდან ინვალიდები დაბრუნდნენ:

დათაშვილი სიმონ იაკობის ქე, ველიჯანაშვილი მიხეილ იაკო-
ბის ქე, ველიჯანაშვილი ლევან იაკობის ქე, ველიჯანაშვილი ან-
ტონ იაკობის ქე, ველიჯანაშვილი რაფიელ იოსების ქე, ველიჯანა-
შვილი სიმონ თომას ქე, მამუკაშვილი მიხეილ სერგოს ქე, მამუ-
კაშვილი სტეფანე იაკობის ქე, მამუკაშვილი იაკობ სტეფანეს ქე,
მეჭოშვილი თომა სპირიდონის ქე, მეჭოშვილი იაკობ გიორგის ქე,
მეჭოშვილი კირილე გიორგის ქე, მურადაშვილი პავლე გაბრიელის
ქე, მურადაშვილი ივანე გიორგის ქე, ზურაბაშვილი მიხეილ ივა-
ნეს ქე, ზურაბაშვილი ანტონ სტეფანეს ქე, თამაზაშვილი ლაზარე
გაბრიელის ქე, თამაზაშვილი მიხეილ იოსების ქე, პაპაშვილი მიხე-

ილ აბრამის ძე, პაპაშვილი ივანე ეფრემის ძე, ქუქჩიშვილი სტეფანე სტეფანეს ძე, ფეიქრიშვილი ალიოზ ვასილის ძე, ხიხლაშვილი მიხეილ პავლეს ძე, ხუციშვილი ალექსანდრე გაბრიელის ძე და სხვა.

ტოპონიმია

ხიზაბავრას საკმაოდ მდიდარი ტოპონიმია აქვს. სოფელში რამდენიმე ძველთაძველი ბუნებრივი თუ ხელოვნური გამოქვაბულია:

ბაბელათ ტაფი

ძაღლისახრჩობელასი

ნაფეტვარის — გამოკვეთილია შუა კლდეში,

ქვაბისკარის 90 მეტრის სიმაღლეზე.

ჩანჩხერლის

ჩიხორიშის

შაფიათ ვენახების

ხიზაბავრას გარს აკრავს პატარა მთები, რომლებიც ლამაზ დელე-ხევებს ქმნიან:

ღართახევი, ხმელხევი, საროხევი, ორმოანახევი, ვარანტისხევი, აბაზასხევი, ხიზიხევი, ჭალისხევი, დედოფლისხევი, დედოფლეთისხევი, სანაქრისხევი, კაპნისხევი, ჩრდილისხევი, თხილნარისხევი, თაფლასხევი, ხიხატისხევი, ჩანჩხერელახევი, ბრაწნალისხევი, ლეკინაჩხევისხევი.

ძველი ისტორიული ტოპონიმებია:

უნავირა

კლდეწითლები

ვაშაურა

ოდისები

ვარანტა

გვერიგვერდი

საბურთალო

სანაქრე

ლარები

ბეჟოლარი

სახიზარი

წვერი ღორთატბა

სისხლოანა

ნიგჯორულები

ჩანჩხერელა

საგოგაო

ბრაწნალი

თაფლაჩრდილი

ობოლეთი

ცხენთაჭალა

რუსხმული

ზედაველა

ირმისკოტაკი

ლომისადგომი

ნამარნიები

მელისკუდა

დარიჯები

ორმოანა

ბადაურა	ვერხენარი
სამყურა	ნაძრავები
ქარაფი	ჭინჭრობი
გადაფრიალა	საბუხარა
ნაფეტვარი	კლდეკარი
დიდგზა	გვერდა
იდაყვა	ზიხატი
ქალისსახრჩობელა	გორაბანი
ხიზიხევი	ჩიხორიში
სამყინვარო	ოქროქვა
ჩრდილი	ოსპნაური
კაბნები	სისხლუანა
სათიბე	

საინტერესოა აგრეთვე წყაროთა სახელები:

წვერის, ხელიკის, ნავთის, ნეფის, უკვდავების, დედოფლის, აბაზას, ობოლეთის, გველის, ლელების, ბერნადეთი, თეთრი, ამიროჭალის, კოდის, იდაყვის, ვარანტის, თხილნარევის, ნაძრავების, ჩრდილების, ჩანჩხერლის, ჭალიხევის, სათიბის, შაფიას, სანაქრის.

ხიზაბავრის სახელოვანი ადამიანები

„დალი“ პავლე (ტატურაშვილი)

(1780—1872)

პ. ტატურაშვილი დაიბადა ხიზაბავრაში, ტატურათ უბანში. პავლეს მამა სტეფანე ჩაღვადარი იყო და შვილს გვერდიდან არ იზორებდა. ორივეს მთელი მესხეთი ფეხით ჰქონდათ შემოვლილი. მამა-შვილი ვაჟკაცობაში ტოლს არავის უდებდა. (მამაცობისათვის პავლეს ხალხმა მეტსახელად „დალი“ შეარქვა).

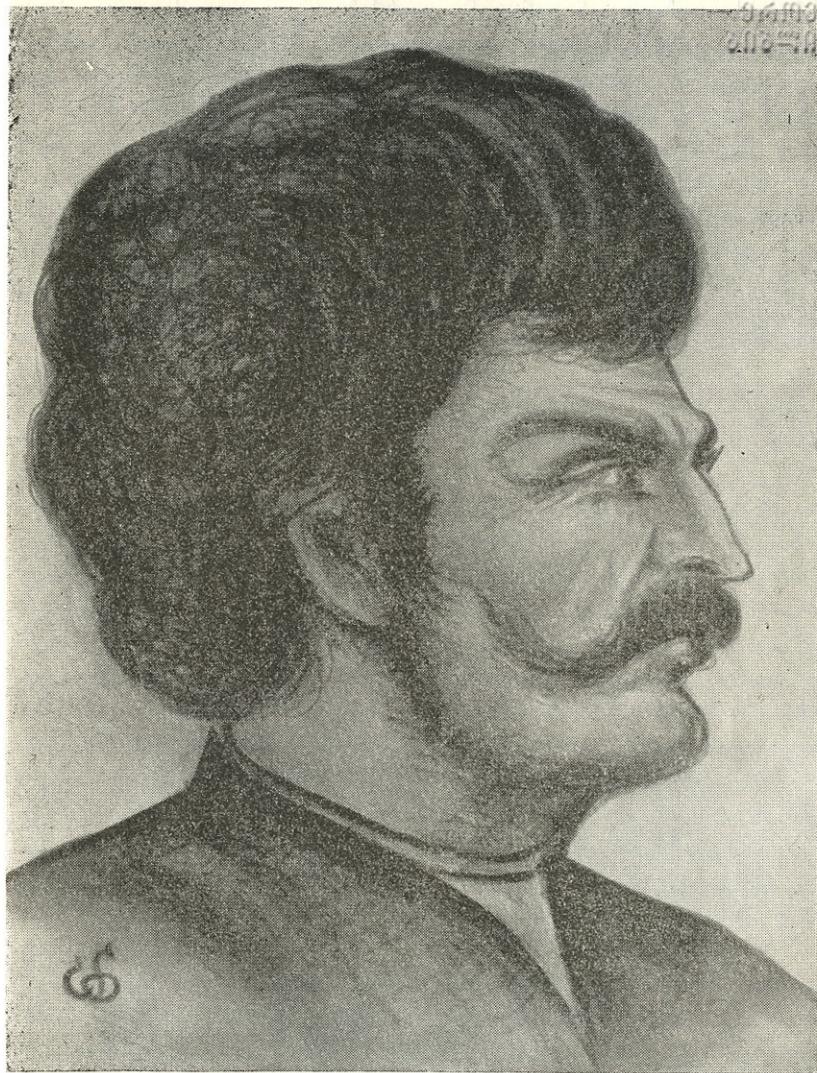
თურქებისაგან შევიწროებული ხიზაბავრელები იმისათვის, რომ ქართველობა შეენარჩუნებინათ, კათოლიკედ მოინათლენ. კათოლიკებს ფაშა ვერაფერს უბედავდა რომის პაპის შიშით, თუმცა მაინც არ ეშვებოდა და ყოველთვის საბაბს ეძებდა მათი შეურაცხყოფისათვის.

1815 წლის ერთ საღამოს ხიზაბავრაში ორი შეიარაღებული „ჩაუში“ მოვიდა და პავლე ტატურაშვილს განუცხადა: „ხერთვისში ფაშა გიბარებს, შენი ცოლით უნდა ეახლო“. პავლემ მორჩილად მიუგო „დღეს უკვე დაღამებულია, რაღა იქნება, ამაღამ აქ დარჩით, მოისვენეთ და ხვალ ვეახლოთ“. „ჩაუშებს“ ცოტა არ იყოს შეეშინდათ კიდევ ღამით ასეთი ვაჟკაცის წაყვანისა და დათანხმდნენ. ჩაუშებმა პავლე ცოლშვილით თავის სახლში დაამწყვდიეს, გარედან კარი დაუკეტეს და დიღამდე ჰყარაულობდნენ. შუალამისას მეზობლებმა ისინი გააპარეს, შეუკაშმეს ორი ცხენი, სურსათ-სანოვარე გაუმზადეს და ჭავახეთზე გავლით თბილისისაკენ გაისტუმრეს. დილით „ჩაუშები“ პირშიჩალაგამოვლებულები დარჩნენ.

პავლე ტატურაშვილი ცოლ-შვილით თბილისში დაბინავდა და პატიოსანი შრომით დაიწყო ცხოვრება.

ქართული
ლიბრერი

სურ. 12. პავლე ტატურაშვილი

დიდი ბრძოლისა და სისხლისღვრის შედეგად რუსეთის ჯარმა სამცხე-საათაბაგოდან განდევნა თურქები და გაათავისუფლა ახალციხის საფაშოს ნაწილი. თავდადებული მამულიშვილი, სიმბრეტე საქართველოს განთავისუფლებისათვის მგზნებარე მებრძოლი მეგზური პავლე ტატურაშვილი გამარჯვებულ რუსის ჯართან ერთად 1828 წელს 13 წლის განშორების შემდეგ დაბრუნდა თავის მშობლიურ სოფელ ხიზაბავერაში. ამ დიდი სამსახურისათვის ჯილდოს გარდა პავლეს პასკევიჩისაგან ებოძა დანატოვარი მიწა-წყალი, სადაც დაასახლა თავისი სოფლელები (დათაშვილები, თამაზაშვილები, თარხნიშვილები და სხვ.), რის შემდეგაც შეიქმნა პატარა სოფელი ვარგავი.

იოსებ ხუციშვილი¹⁸

(1797—1890)

იოსებ ხუციშვილი დაიბადა 1797 წელს ხიზაბავრაში მისი მამა ანტონი, ფრიად განათლებული მამულიშვილი, ქართველ კათოლიკეთა მოძღვარი იყო. მან თავისი შვილი იოსები დიდი პატრიოტული სულისკვეთებით აღზარდა.

მესხეთის იმდროინდელი საზოგადოებრივი აზრი საჭიროდ თვლიდა ქართული ენისა და კულტურის განმტკიცება-შენარჩუნებას და მის გარშემო გაერთიანებას. ამ დიდი საქმისათვის იღვწოდნენ ანტონ ხუციშვილი, მიხეილ თამარაშვილი, იოსებ ხუციშვილი, პეტრე ხარისჭირაშვილი, ივანე გვარამაძე (ვინმე მესხი), პავლე კალაიჯიშვილი (პუბლიცისტი), დომინიკე მულაშაშვილი (პუბლიცისტი), მთარგმნელი ანდრია წინამძღვრიშვილი, ალიოზ ბათმანაშვილი (მკვლევარი), მიხეილ ანტონაშვილი — სარატოვის სასულიერო სემინარიის რექტორი, იოანე გიორგაძე — პედაგოგი, მიხეილ ვარძიელი, ზაქარია ჭიჭინაძე — მკვლევარი-ისტორიკოსი, მიხეილ თარხნიშვილი — გამოჩენილი ქართველი მეცნიერი-ისტორიკოსი, შალვა ვარძიძე — ბეირუთის უნივერსიტეტის პროფესორი, ისტორიკოსი-არაბისტი, იოსებ მერაბიშვილი — გამოჩენილი ექიმი და სხვები. ისინი მიიჩნევდნენ, რომ ქართველი ერის ისტორიისა და ქართული ენის დაცვა-შენახვის საქმეში დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ქართული წიგნების გამოცემას.

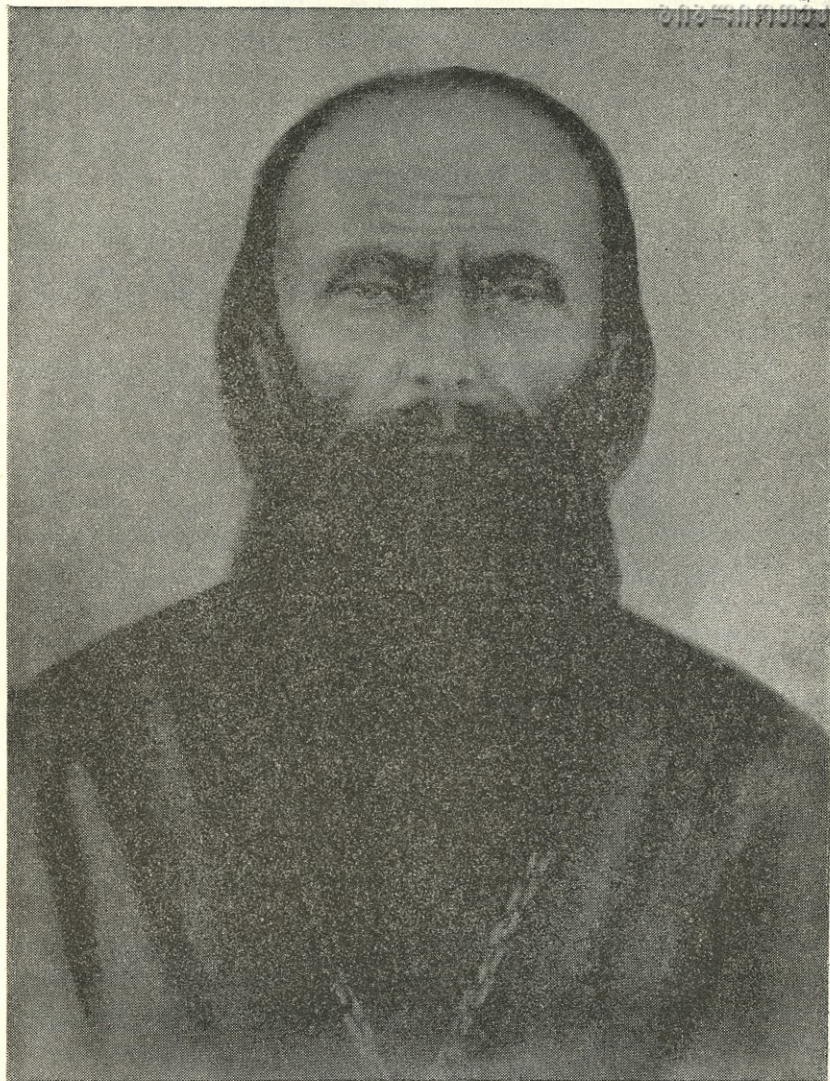
იოსებ ხუციშვილმა (გოდებაძემ) 1836 წელს სრულიად დამოუკიდებლად ხიზაბავრაში, შემდეგ კი ახალციხეში (რაბათში) საკუთარი ხელით ჩამოასხა ლითონის ასოები და შექმნა ქართული სტამბა. იგი ამბობს:

„ჩემს ძალაზედ მეტი საქმე დიაკვნობაშიდ ავსახე,
სადნობელი მადნისაგან წერვის ასონი ჩავსახე,

¹⁸ შოთა ლომსაძე, მიხეილ თამარაშვილი, 1964, გვ. 63, 64, 65.

ქართული
ენების ინსტიტუტი

სურ. 13. იოსებ ანტონის ძე ხუციშვილი

საბეჭდავი არ მენახა, ორი საქმე გამოვსახე,
კურსი ვჰკარი ჩამოვასხი, ქალღღმედ და ასო ვნახე
წამკითხველსა ვიადვილებს, ამ წიგნის თარიღი ნახე“.

სტამბაში იოსებ ხუციშვილმა ჯერ სასულიერო, ხოლო შემდეგ საერო წიგნების ბეჭდვა დაიწყო. მიუხედავად დიდი სიძნელეებისა და უსიამოვნებისა, მაინც დაუღალავად აკარგებდა დაწებულ საქმეს. აი, რას წერს თავად ამის თაობაზე:

„სასჯელი ბევრი გავსწიე, გვირგვინი მივეცი ერსა“.

მისი გამოცემებიდან დღემდე ხუთი წიგნი შემორჩა, რომლებიც ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმსა და თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკაში ინახება.

როგორც საარქივო დოკუმენტებიდან ირკვევა, იოსებ ხუციშვილი არ ზოგავდა ძალასა და ენერგიას ქართული სწავლა-განათლებისათვის მესხეთში. მას საკუთარ ოჯახში ჰქონია ორი სასწავლებელი: ვაჟთა და ქალთა. ვაჟთა სწავლა-განათლების საქმეს თავად უძღვებოდა, ხოლო ქალებთან მუშაობდა მისი ნათესავი ქალი, უადრესად განათლებული და სათნო მანდილოსანი თერე ხუციშვილი. სწავლებისათვის იოსებ ხუციშვილი იყენებდა საკუთარ სტამბაში დაბეჭდილ წიგნებს, რომლებსაც მოსწავლეებს უსასყიდლოდ ურიგებდა.

ი. ხუციშვილი გარდაიცვალა ღრმად მოხუცებული. ვინმე მესხი წერს: „იგი გარდაიცვალა, სიკვდილის ორი წლის წინად მან თავისი ხელით გათხარა და მოამზადა საფლავი, მოვკვდები აქ დამმარხეთო, და მართლაც იქ, თავის ხელით ამოთხრილ საფლავში განისვენებს ნეტარხსენებული ჩვენი მესხ-ჯავახი ჰუტენბერგიო“.

პეტრე ხარისჭირაშვილი¹⁹

(1804—1887)

პ. ხარისჭირაშვილი დაიბადა ახალციხეში, სწავლობდა ახალციხის სკოლაში, იზრდებოდა ფრიად განათლებულ პავლე ჭილიმუ-ზაშვილის ხელმძღვანელობით, მან საფუძვლიანად შეისწავლა ქართული ენა და ლიტერატურა. კურსის გავლის შემდეგ სწავლა განაგრძო ევროპაში, საიდანაც 1842 წელს დაბრუნდა და დაინიშნა არქიმანდრიტის თანაშემწედ. 50-იან წლებში სომეხ და ქართველ კათოლიკეთა შორის ატეხილი დავის გამო ახალციხიდან გააძევეს ხიზაბავრაში, სადაც დაჰყო შვიდი წელი. ხიზაბავრაში საბოლოოდ შეიმუშავა თავისი მომავალი ბრძოლისა და შრომის ამოცანები მესხეთის კეთილდღეობისათვის.

1855 წ. საზღვარგარეთ მიდის და იღვწის ქართული წიგნების გამოცემისათვის. იგი თავისი საქმიანობით, ვატიკანის ყურადღე-ბას იმსახურებს და კონსტანტინეპოლში ქმნის ქართველ კათო-ლიკეთა კონგრეგაციას — ქართული ენითა და ტიპიკონით. 1859 წელს კონსტანტინეპოლში დააფუძნა ქართული მონასტერი. შეი-ძინა ქართული საბეჭდი მანქანა, გამონახა სტამბისათვის ადგილი და აამუშავა ქართული სტამბა, რომლის დირექტორად დაამტკიცა ანტონ გოზალიშვილი.

პ. ხარისჭირაშვილი 1877 წელს კონსტანტინეპოლიდან ხიზა-ბავრაში ივანე გვარამაძეს უგზავნის ფულს და სთხოვს ქართული გრამატიკის შექმნაში დახმარებას. სტამბაში უფრო მეტად სასუ-ლიერო ხასიათის წიგნები იბეჭდებოდა. აქ მომუშავე პავლე კა-ლაიჯიშვილი მოითხოვდა საეკლესიო წიგნების გამოცემის შემ-ცირებას, სახალხო, სასწავლო და საყოფაცხოვრებო ხასიათის წიგ-ნების გაზრდას.

დაბეჭდილ უამრავ წიგნთა შორის აღსანიშნავია: „ყვავილე-ბის კონა“, „გზა ცხოვრების“, „მოკლე რიტორიკა“ და სხვა.

¹⁹ შოთა ლომსაძე, მიხეილ თამარაშვილი, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკა-დემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1964, გვ. 65—83.

სურ. 14. პეტრე ხარისკირაშვილი

ქართველი ერისათვის, საზოგადოებისათვის უანგარო შრომა-
უცხოეთში არსებულმა „ძმობამ“ სწორედ ამ წიგნებში ასახა.

3. ხარისჭირაშვილის ხელმძღვანელობით პატრიოტული საქ-
მიანობა ისე გაძლიერდა, რომ 1870 წელს ამ „ძმობამ“ საფრან-
გეთში, ქ. მონთობანში, დააფუძვნა ახალი „ძმობა“, რომელმაც
ხელი მიჰყო ქართულ ლიტერატურულ საქმიანობას. აქაც შეიქმნა
ახალი სტამბა, ბეჭდადნენ სასოფლო სკოლებისათვის სახელმ-
ძღვანელოებს, ქართულ ლექსიკონებს და სხვ. ამ საშვილიშვილო
საქმის მოთავენი იყვნენ ანდრო წინამძღვრიშვილი, ა. ხითარი-
შვილი და ს. გიორგაძე.

1877—1881 წლებში მათ ოცდახუთამდე სხვადასხვა წიგნი
დაბეჭდეს და გაავრცელეს საქართველოში.

1860 წ. 3. ხარისჭირაშვილმა კონსტანტინეპოლში დაარსა-
ორწლიანი ქართული სასულიერო სასწავლებელი, რომელიც 1870
წელს სამწლიანად გადაკეთდა. ამ სასწავლებლის პირველი მო-
წაფენი იყვნენ სტამბოლის ბაზარზე გაყიდული გურული ბავშვე-
ბი და ახალციხიდან სპეციალურად ჩამოყვანილი ყმაწვილები,
აივო 4 სართულიანი ახალი შენობა იმ მიზნით, რომ აქვე მოთავ-
სებულიყო მომავალი ქართული სასულიერო სემინარია. აქვე შე-
ქმნეს ეკონომიური წყარო — „ამხანაგობა“ ქარვასლა, რომლის
შემოსავალი ძმობის საერთო ფონდში შედიოდა, ჰქონდათ ხუთი
დუქანი, ძროხების ფერმა და სათესი მინდორი. ამ გზით შემო-
სულმა თანხამ 1900 წელს ძმობის ბანკში 45 000 მანეთი შეადგინა.
3. ხარისჭირაშვილი ამ თანხაში ჰკრეტდა სკოლის ბედს. მას მიაჩ-
ნდა, რომ ამ სასწავლებელდამთავრებულს შეეძლო შეესრულებინა
სასულიერო და სამოქალაქო სამსახური. მისმა შორსგამიზნულმა
პატრიოტულმა საქმეებმა აღაფრთოვანა საქართველოს გამოჩენი-
ლი მოღვაწენი: დ. ბაქრაძე, ა. ხახანაშვილი, ა. ცაგარელი, თ. სა-
ხოკია, ა. წერეთელი, ი. ჭავჭავაძე, პ. უმიკაშვილი, ი. ნიკოლაძე,
ა. მრევლიშვილი, ი. გოგებაშვილი და სხვა.

პეტრე ხარისჭირაშვილის სასწავლებლის ბევრმა აღზრდილმა
შემდეგში მეცნიერების დიდ ასპარეზზე გამოიჩინა თავი. ასეთები
იყვნენ ისტორიკოსი და მკვლევარი მიხეილ თამარაშვილი, პუბ-
ლიცისტი დ. მულაშაშვილი, მკვლევარი ა. ბათმანაშვილი, სარა-
ტოვის სემინარიის რექტორი მ. ანტონაშვილი, გამოჩენილი ქარ-
თველოლოგი, ევროპაში ქართული კულტურის მგზნებარე პროპა-
განდისტი მ. თარხნიშვილი, მედიცინის მეცნიერებათა დოქტორი მე-

რაბიშვილი, ბეირუთის უნივერსიტეტის პროფესორი ისტორიკო-
სი-არაბისტი, დაუცხრომელი პატრიოტი შ. ვარდიძე და სხვ.

ასე მრავალმხრივი იყო მეცხრამეტე საუკუნის დიდი პატრი-
ოტის მესხეთის სახელოვანი შვილის პეტრე ხარისჭირაშვილის სა-
მოღვაწეო ასპარეზი. იგი გარდაიცვალა 1887 წელს სტამბოლში.

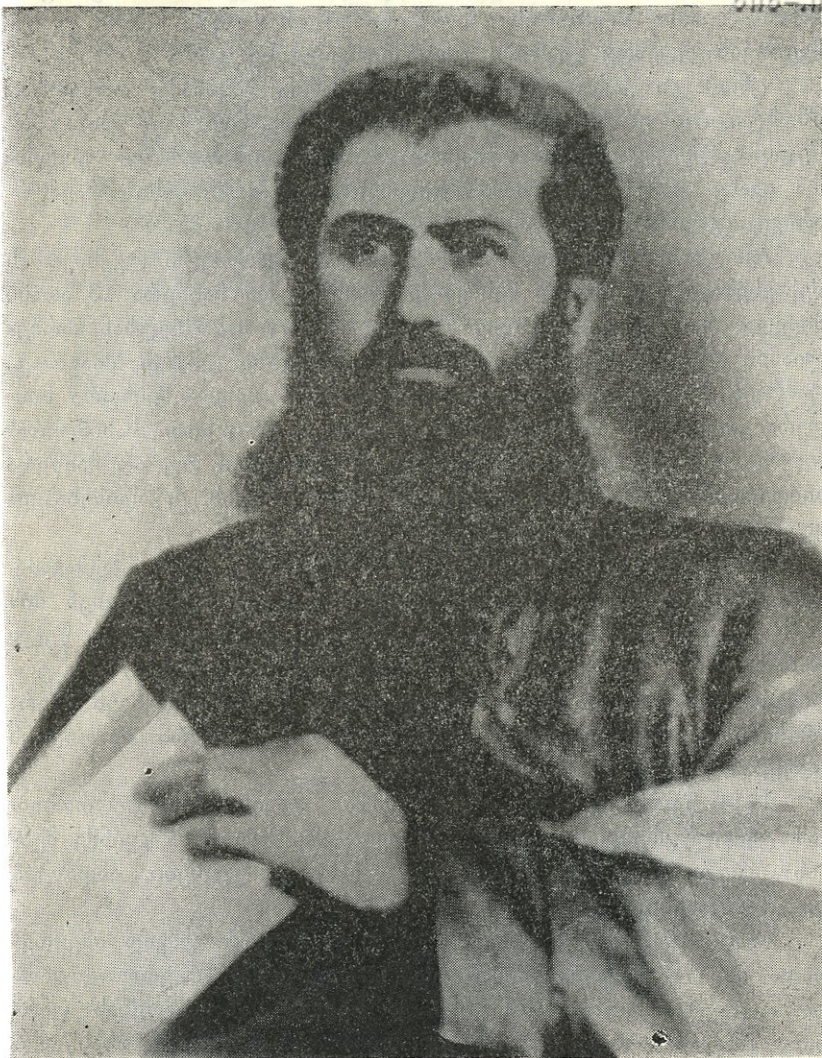
ივანე გვარამაძე (მინამ მისნი)

(1831—1912)

ი. გვარამაძე დაიბადა სოფელ ვალეში. მამა იყო ხიზაბავრი-დან, ხოლო დედა ანა ფალიაშვილი — დიდი ქართველი კომპოზიტორის ზაქარია ფალიაშვილის პაპიდა სოფელ ვალედან. ბავშვობა მკაცრ პირობებში გაატარა. ბუნებრივმა ნიჭმა და სწავლის წყურვილმა ადრე გამოიყვანა ცხოვრების ასპარეზზე. ჯერ ახალციხეში სწავლობდა, შემდეგ თბილისში, ქუთაისში, ალექსანდროპოლში, სარატოვში, კონსტანტინოპოლში. იგი ყველგან სასულიერო წრეში ტრიალებდა და კარგად ხედავდა კარიერისათვის ატეხილი პირმოთნეობის, მლიქვნელობის, ვერაგობისა და ბოროტების ყველა იმ გამოვლინებას, რაც ასე დამახასიათებელი იყო ეკლესიის მსახურთათვის იმ დროს. ივანე გვარამაძე თავისი პირდაპირობისა და მამულისადმი ერთგულებისათვის ყველგან დევნილი იყო „სულიერ მოძღვართა“ შორის, რის გამოც 1865 წელს ხიზაბავრაში განდევნეს. მშობლიურ სოფელში მან 16 წელი დაჰყო. აქ დაიწყო მისი მეცნიერულ-კვლევითი მუშაობა მესხეთის კუთხის სიძველეთა ძეგლების შესასწავლად, ხელი მიჰყო თვითგანვითარებას, გაიცნო ქართული და სომხური მწიგნობრობა, შეისწავლა თურქული, ლათინური, ფრანგული ენები. მას განსაკუთრებით მესხეთ-ჯავახეთის ისტორიული სვე-ბედი აინტერესებდა. გამაჰმადიანებას გადარჩენილი ქართველი მოსახლეობა გადაგვარების უკუღმართ გზას ადგა. კათოლიკური ეკლესიის მსახურნი ქართველ ხალხს ნათლავდნენ „ფრანგების“, „გრიგორიანების“ სახელებით. ეს იყო მიზეზი, რომ ივანე გვარამაძემ პირველმა გაბედულად აღიმადლა ხმა ქართველთა გადაგვარების წინააღმდეგ. იგი ურყევად დადგა ქართველი ხალხის ეროვნული გადაგვარების წინააღმდეგ. გაშალა ბრძოლა კალმით და ცოცხალი სიტყვით მესხთა გვარტომობის დასაცავად, ახალგაზრდობიდანვე დაიწყო საქართველოს ისტორიის ძველი ცნობების შეგროვება, გაანალიზება, მან ჩვენს ისტორიულ

ქართული
ლიბრარი

სურ. 15. ივანე გვარამაძე (ვინმე მესხი)

მწერლობაში ბევრი ძვირფასი მასალა შემოინახა. „ქარგად იცო-
და ძველი და ახალი სომხური მწიგნობრობა და ისტორია, რომ-
ლისგანაც ჩვენმა ისტორიულმა მწერლობამ ბევრი, რამე ძვირფასი
განძი შეიძინა, სომხურის ენიდან ქართულს ენაზე ბევრი უცხო,
ჩვენთვის დღემდე უცნობი ცნობები გადმონერგა“²⁰.

ცნობილი ქართველი მოღვაწე ზაქარია ჭიჭინაძე, რომელსაც
მშობლიურმა ერმა „ქართველი წიგნის რაინდი“ უწოდა, 1881
წელს აკაკი წერეთლის თხოვნით სოფელ ხიზაბავრაში ესტუმ-
რა ივანე გვარამაძეს და განცვიფრებული დარჩა მისი მრავალმ-
ხრივი ცოდნითა და შრომისმოყვარეობით.

ივ. გვარამაძემ დიდი შრომა გასწია ქართული ლექსიკონის
შესავსებად. მან მარტო მესხეთში შეკრიბა და ჩაიწერა 13 ათასი
სიტყვა, რომლებიც არ იყო შეტანილი არც საბა-სულხან ორბე-
ლიანის და არც ჩუბინაშვილის ლექსიკონებში. მანვე შეაგროვა
უამრავი ფოლკლორული მასალა, შეისწავლა ყველა მესხური სიმ-
ღერა. „მესხეთში და ჭავჭავთში არ ყოფილა არც ერთი სასიმღერო
კილო, რომ ივ. გვარამაძემ კარგად არ იცოდეს... თუ არ ჩაიწერა
სიმღერები გვარამაძის შემდეგ ეს ხმები არავის ეცოდინება და
ყოველივე გაჰქრება უკვალოდ“²¹.

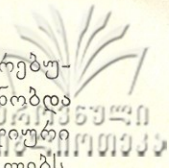
ქართველი ხალხის სასიქადულო მწერლები ილია ჭავჭავაძე,
აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი დიდად აფასებდნენ მის
ნიჭს, უნარს და ნაღვაწს, ხოლო ზაქარია ჭიჭინაძემ 1904 წელს
მონოგრაფია მიუძღვნა — „ივანე გვარამაძე (ვინმე მესხი)“. ისტო-
რიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე ამბობდა — „ი. გვარამაძეს ჩვენ მწერ-
ლობაში ბევრი ძვირფასი ცნობარი შემოაქვს, ბევრს შემოიტანს
კიდევ“.

1914 წელს ექვთიმე თაყაიშვილმა თავისი რედაქტორობით
გამოცემულ კრებულ „ძველ საქართველოში“ შეიტანა „ვინმე მეს-
ხის“ მიერ მესხეთში შეკრებილი ხალხური ლექსები, ანდაზები
და გამოცანები.

1860—1912 წწ. ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში უხვად იბეჭდე-
ბოდა მისი წერილები. მისმა ეთნოგრაფიულმა, არქეოლოგიურმა
და ფოლკლორულმა მასალებმა ქართველ საზოგადოებას ფარ-
თოდ გააცნო სამხრეთ საქართველოს ვითარება თურქთა ორასწლო-
ვანი ბატონობის პერიოდში. მის წერილებს დიდი ინტერესით

20. ზ. ჭიჭინაძე, ვინმე მესხი, 1904, გვ. 18.

21 იქვე, გვ. 40.

უთმობდნენ ადგილს — „ივერია“, „კვალი“, „დროშა“, „კრებუ-
ლი“, „მოამბე“, „მოგზაური“ და სხვ. იგი მკითხველებს აცნობდა
მტრის ულმობელი ხელით გაჩანაგებული თავისი მშობლიური
მხარის ისტორიულ წარსულს, მატერიალური კულტურის ძეგლებს,
ბუნებას, ხალხის ყოფა-ცხოვრებას, ზეპირსიტყვიერების ნიმუ-
შებს. მისი შრომები დაბეჭდილია ცალკე წიგნებადაც: „ქართლის
ცხოვრება“, თბილისი, 1882 წ., „მშობლები და მათი შვილები“,
თბილისი, 1881 წ., „ყვავილების კონა“, სტამბოლი, 1878 წ., „სა-
ზოგადო გეოგრაფია“ — სტამბოლი, 1881 წ.

მისი მეტად მდიდარი ლიტერატურა დაცულია საქ. სახ. მუ-
ზეუმში, ხოლო არქივი ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუ-
მის ძირითად ფონდს წარმოადგენს.

ივ. გვარამაძე (ვინმე მესხი) იყო უაღრესად დიდი პატრიო-
ტი, პედაგოგი, პუბლიცისტი, მკვლევარი, მწერალი, პოეტი.

მან დაუფასებელი ამაგი დასდო მესხეთ-ჯავახეთის შესწავ-
ლისა და იქ ეროვნული თვითშეგნების შეტანის საქმეს.

ივანე გვარამაძე გარდაიცვალა 1912 წელს ქ. ახალციხეში,
დაკრძალულია ახალ სასაფლაოზე.

იაკობ (1852—1937) და სარა (1858—1954) ველიჯანაშვილები

დაიბადნენ სოფელ ხიზაბავრაში. იაკობი სოფლის თავკაცი იყო, გამოირჩეოდა ჭკუითა და საქმით. სოფელში არც ერთი საკითხი მის გარეშე არ წყდებოდა.

წერა-კითხვის მცირემცოდნემ ზედმიწევნით იცოდა „ვეფხისტყაოსანი“, საქართველოს ისტორია. პირადად იცნობდა პატრიოტ-მამულიშვილებს: ივანე (ვინმე მესხი) და კოსტა გვარამაძეებს, იოსებ ხუციშვილს, მიხეილ თამარაშვილს, ალექსანდრე ფრონელს, მიხეილ და იაკობ ვარძიელებს, აკაკი წერეთელს და პროფესორ ვახტანგ კოტეტიშვილს. ეს უკანასკნელი 1927 წელს აგროვებდა მესხურ ფოლკლორს.

1890—1904 წლებში იაკობ ველიჯანაშვილი სხვებთან ერთად გვერდში ამოუდგა მღვდელ მიხეილ ვარძიელს და ხალხისაგან შემონაწირი თანხებით ააგეს ახალი ეკლესია, აგრეთვე ვაჟთა და ქალთა 4-კლასიანი საერო სკოლის ორი შენობა.

მეზობელ სოფლებიდან წამოჭრილი ბევრი სადავო საკითხი. წყალზე, მიწაზე, ტყეზე, ჭალებზე, ზედაველაზე, ცხენთაჭალაზე მისი მონაწილეობით მუდამ დადებითად წყდებოდა. ამ საქმეებზე იგი ბევრჯერ წალკაზე გადავლით ფეხით ჩასულა თბილისში და გამარჯვებულს სოფელი გაუხარებია.

იაკობი კარგი მომღერალი იყო. მისი ტკბილი ხმით სოფლის ცენტრში საღვთისმშობლის ფერხულებში გუგუნებდა მესხური ხალხური სიმღერები: „დიდება“, „სამშობლო“, „სუფრული“, „მეფე ჩამოჯდა ხანდოსა“, „ცისკარი“, „ყელყურაკაბო“, „ამირან მთასა მყვირალო“, „სამი ბატონის ყმა ვიყავ“, „ხიზაბავრავ მშვენიერო“ და სხვ.

1900 წელს ვარძელაშვილის დახმარებით ჩამოაყალიბეს ხიზაბავრის სასოფლო კოოპერატივი „მოკეთის“ სახელწოდებით, სადაც ხალხმა აირჩია გამგეობა. კოოპერატივის სავაჭრო 10%-იანი დანარიცხი მოგებით ჩააბარეს იაკობ ველიჯანაშვილს, ივანე მამუკაშვილს და თომა გოგალაძეს.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

სურ. 16. იაკობი და სარა ველიჯანაშვილები

1905 წელს იაკობი მხარში ამოუდგა რევოლუციონერებს: ალექსანდრე ხუციშვილს, პავლე ქუჭიშვილს, გ. ფეიქრიშვილს და სხვ., რომლებიც ხიზაბავრის ცენტრში აწყობდნენ მიტინგებს. გურიაში აჯანყებულთა დასახმარებლად აგროვებდნენ ფულს, რომელიც სოფლის მშრომელთა სახელით ჩაუტანეს კიდეც ოზურგეთის კომიტეტს.

იაკობ და სარა ველიჯანაშვილებს 11 შვილი ჰყავდათ. 9 ვაჟი და 2 ქალიშვილი, 1924 წელს მათი ოჯახი 27 სულს ითვლიდა.

1946 წელს საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის ბრძანებით სარა ეფრემის ასულ ველიჯანაშვილს მესხეთის ისტორიაში პირველ ქალს მიენიჭა „გმირი დედის“ წოდება.

დღეს იაკობ და სარა ველიჯანაშვილების შთამომავალთა რაოდენობა 180-ს აღემატება.

მიხეილ ვარძელაშვილი
(1854—1912)

სამოცი წელიც არ უცხოვრია მიხეილ ვარძელაშვილს და აქედან ნახევარზე მეტი ხალხის კეთილდღეობას მოახმარა. ძნელად თუ გაკეთდებოდა სოფელში პატარა თუ დიდი საქმე, რომლის ინიციატორი ან მონაწილე ის არ ყოფილიყო. მან დიდი ამაგი დასდო ხიზაბავრელ ღარიბ გლეხობას სოფელში აფთიაქის და-არსებით. მისი დაუღალავი შრომით სოფლისათვის შეიძინეს ხორბლის სარჩევი და სანიავებელი მანქანები, რაც იმ დროისათვის მართლაც დიდი მიღწევა იყო.

მან პირადად მოიარა ფეხით საქართველოს სოფლები და შემონაწირი თანხით 1897 წელს ააგო ხიზაბავრის ბაზალტის ქვით ნაშენი 500 კაცის ტევადობის უნიკალური ეკლესია, ხოლო 1902-1903 წლებში სკოლის ორი შენობა—ვაყებისა და ქალებისათვის. ქალთა სკოლისათვის სტამბოლიდან მოიწვია მასწავლებელი ნინო პარმაქსიზაშვილი, რომელიც გოგონებს წერა-კითხვის გარდა ასწავლიდა კრა-კერვას, ქსოვას და საოჯახო საქმიანობას; 1900 წელს საქმიანად დაეხმარა ხალხს სოფლის კოოპერატივის „მოკეთეს“ დაარსებაში.

ვარძელაშვილს მხარში უდგნენ სოფლის პატრიოტი გლეხი თავკაცები: ანდრია პაპაშვილი, იაკობ და ვასილ ველიჯანაშვილები, სტეფანე/ფეიქრიშვილი, ივანე და სტეფანე მამუკაშვილები, იოსებ ბალიაშვილი, გიორგი და პეტრე ზურაბაშვილები, პავლე ჭონიშვილი, კონა მურადაშვილი, პავლე ხიხალაშვილი, მესროფი და პავლე ხუციშვილები, თომა და იაკობ გოგალაძეები. ამიტომ არის, რომ დღესაც მადლიერების გრძნობით იხსენიებენ ამ ამაგდარ მამულიშვილს.

ქართული
ენების ინსტიტუტი

ლომინიკა ივანეს ძე მულაშაშვილი (პაწახე)
(1860—1911)

დაიბადა და აღიზარდა ხიზაბავრაში, იგი ეკუთვნის იმ მამულიშვილებს, რომლებიც სამშობლოსათვის იფერფლებოდნენ და სიცოცხლეს სწირავდნენ. იყო დიდი პატრიოტი, პუბლიცისტი, ქართველი ერის და ენის უმწიკლო დარაჯი და ხალხისათვის თანამკვდარი მამულიშვილი, რომელიც ვერაგმა მტრებმა ტერორისტული აქტით, შესყიდული ყაჩაღების სისხლიანი ხელით, ვერაგულად მოკლეს თავის ღარიბულ ქოხში, სოფელ ახალხიზანაში (ბეთლემში) 1911 წლის 12 ნოემბერს, რადგან მან მესხეთიდან ხიზაბავრის მცხოვრები გლეხები 1909—1910 წლებში გადმოასახლა და დაასახლა გორის რაიონის სოფელ სკრის მამულში.

იგი იყო რედაქტორი თბილისის ჟურნალ „ჯვარი ვაზისა“ და სხვ. როგორც წინამძღვარი, დაუღალავად იბრძოდა საქართველოს კათოლიკეთა ეკლესიებში ქართული ენის განმტკიცებისა და ჯაერთიანებისათვის, გვერდში უდგა ივანე გვარამაძეს (ვინმე მესხი), მიხეილ თამარაშვილს, პეტრე ხარისჭირაშვილს და სხვებს. დაკრძალულია გორში კათოლიკური ეკლესიის ეზოში.

იაკობ ვარძიელი²²

(1891—1938)

იაკობ მიხეილის ძე ვარძიელი დაიბადა სოფ. ხიზაბავრაში. სწავლობდა ჯერ ხიზაბავრის დაწყებით სკოლაში, შემდეგ კი ბათუმის გიმნაზიაში, რომელიც 1913 წელს დაამთავრა.

გიმნაზიაში სწავლის პერიოდში იგი ეცნობა არალეგალურ მარქსისტულ ლიტერატურას და მონაწილეობას იღებს მოსწავლეთა არალეგალური წრის მუშაობაში.

1913 წელს ი. ვარძიელი შედის მოსკოვის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე, რომელსაც ამთავრებს 1918 წელს. უნივერსიტეტის სწავლის დროს იგი აქტიურ მონაწილეობას იღებს სტუდენტთა რევოლუციურ მოძრაობაში. 1917 წელს შედის ბოლშევიკური პარტიის რიგებში და ენერგიულ პარტიულ მუშაობას ეწევა მოსკოვის მუშებსა და ჯარისკაცთა შორის.

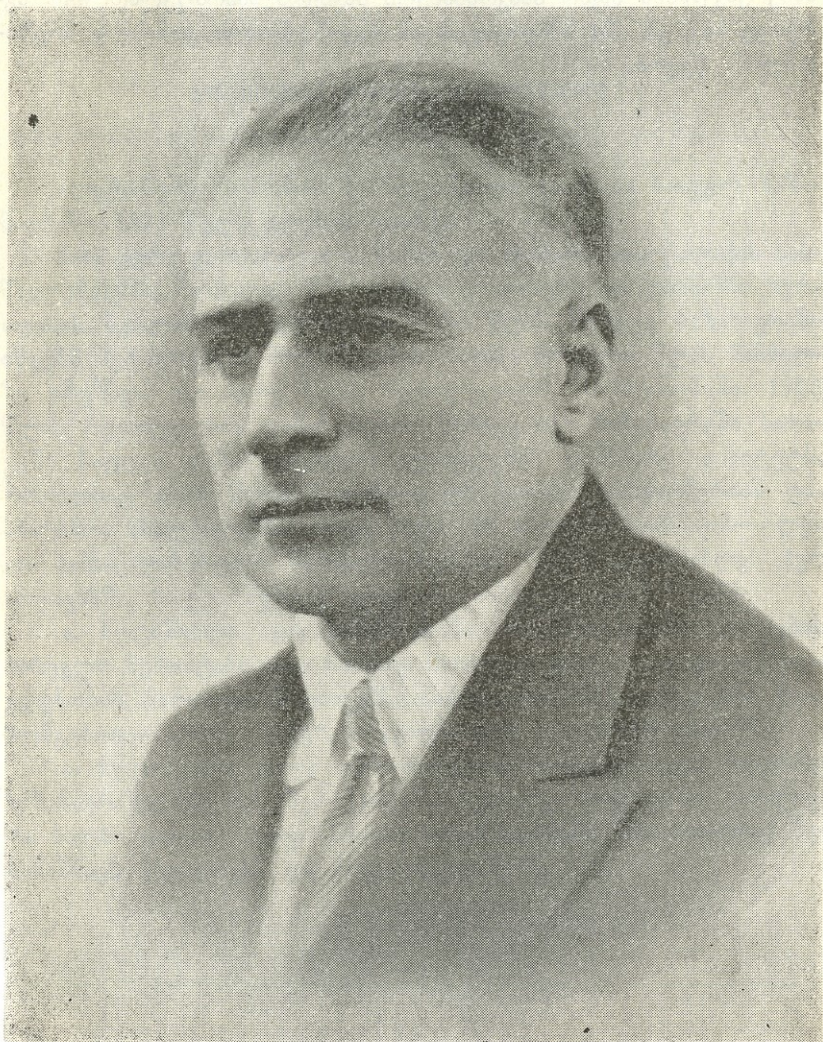
დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შემდეგ ი. ვარძიელი მუშაობდა მოსკოვში: იყო ქალაქ მოსკოვის ხაშოვნიჩის რაიონის მილიციის კომისარი, მოსკოვის საბჭოს ადმინისტრაციული განყოფილების გამგე და სხვა.

1920 წელს ი. ვარძიელი საქართველოში გამოგზავნეს, როგორც საბჭოთა რუსეთის მთავრობის დიპლომატიური კურიერი.

1922 წლის დასაწყისში იგი დაინიშნა ქალაქ მოსკოვისა და მოსკოვის გუბერნიის მილიციის უფროსად, ხოლო 1922 წლის დეკემბრიდან მუშაობდა ქ. მოსკოვის კრასნაია პრესნაიას რაიონის სასამართლო კოლეგიის თავმჯდომარედ.

1923 წლის დასაწყისში ი. ვარძიელი სამუშაოდ გადმოჰყავთ საქართველოში, სადაც ამავე წლის იანვარში ინიშნება საქართველოს სსრ იუსტიციის სახალხო კომისრად. შემდეგში სხვადასხვა

²² „რევოლუციური მოძრაობის მოღვაწენი საქართველოში“, თბ., 1961, გვ. 247.

სურ. 18. იაკობ მთხელაშვილის ძე ვარძიელი

დროს მუშაობდა საქართველოს სსრ პროკურორად, საქართველოს
სსრ ცაკის მდივნად, საქართველოს სსრ და ამიერკავკასიის სფსრ
მუშათა და გლეხთა ინპექციის სახალხო კომისიის მოადგილედ,
ამიერკავკასიის სფსრ სახკომსაბჭოს საქმეთა მმართველად. იყო აგრ-
ეთვე საქ. კპ. (ბ) ამიერკავკასიის საკონტროლო კომისიის პრეზი-
დიუმის წევრი.

ალექსანდრე სიმონის ძე ხუციშვილი
(1871—1937)

ალექსანდრე სიმონის ძე ხუციშვილი დაიბადა სოფელ ხიზაბავრაში 1871 წელს გლეხის ოჯახში.

მამა ადრე გარდაეცვალა. ბიძამ იგი მიაბარა ახალქალაქის სასწავლებელში, რომელიც წარჩინებით დაამთავრა და დაინიშნა ხერთვისის სკოლის მასწავლებლად. ორი წლის შემდეგ ხიზაბავრაში იწყებს პედაგოგიურ მოღვაწეობას, სადაც მრავალი წლის მანძილზე იმუშავა. იგი ადრე ჩაება რევოლუციურ საქმიანობაში. 1905 წლის რევოლუციის დამარცხების შემდეგ იგი ხიზაბავრაში სათავეში ჩაუდგა დაზარალებული გურულების დამხმარე კომიტეტს, რისთვისაც 1906 წლის 7 თებერვალს მეფის ჟანდარმერიამ დააპატიმრა ახალქალაქში. იმავე წლის 16 აპრილს გაანთავისუფლეს და განსაკუთრებული მეთვალყურეობის ქვეშ გადასახლეს ჯერ არღვანში, ხოლო შემდეგ ალექსანდროპოლში (ლენინაკანში).

ა. ხუციშვილი იყო ხიზაბავრაში რევოლუციური იდეების პირველი შემომტანი. იგი ხშირად სოფლის ცენტრში თავს უყრიდა გლეხობას, მართავდა მიტინგებს, გამოდიოდა რევოლუციური ლოზუნგებით — „ძირს მეფე“, — „გაუმარჯოს თავისუფლებას“²³.

ა. ხუციშვილი დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა, როგორც ხიზაბავრაში, ისე მის შემოგარენში მდებარე სოფლებში. მაღლიერი ხალხი დღესაც დიდი სიყვარულით იგონებს მას როგორც შესანიშნავს პედაგოგსა და რევოლუციონერს.

²³ გაზეთი „წითელი დროშა“, 1963, 17 აგვისტო; გაზეთი „მიწა“, 1906; № 5. გვ. 12, 13.

ქართული
ენების ინსტიტუტი

სურ. 19. ალექსანდრე ხუციშვილი

ეფრემ ველიჯანაშვილი

(1888—1957)

ეფრემ იოსების ძე ველიჯანაშვილი დაიბადა სოფელ ხიზაბავრაში. აქვე დაამთავრა ოთხწლიანი საერო სკოლა. 1908 წელს გაიწვიეს ჯარში, საიდანაც 1912 წელს დაბრუნდა. მძიმე ოჯახური პირობების გამო ამავე წელს გადადის ქუთაისში და დაქირავებულ შრომას იწყებს კერძო მაღაზიაში.

აქ იგი უახლოვდება ქუთაისის რევოლუციურ წრეს და ეწევა აქტიურ სააგიტაციო მუშაობას.

1914—1917 წლებში ფრონტზე იბრძვის. 1917 წელს ფრონტიდან ბრუნდება სოფელ ხიზაბავრაში. პირველად იგი სკოლაში შედის, კვლიდან აგდებს მეფის სურათს, ფეხით თელავს და მოსახლეობას მოუწოდებს: „ძირს ნიკოლოზი, ძირს მეფე, გაუმარჯოს თავისუფლებას, გაუმარჯოს რევოლუციას!“ მოწაფეებს მარსელიოზა ამდერა. მან მთელ სოფელს რევოლუციური ალი მოსდო.

ამ განსაცდელის უამს ეფრემ ველიჯანაშვილმა სოფლის პატრიოტებთან (თომა და იაკობ გოგალაძეები, ივანე ზურაბაშვილი, იაკობ ველიჯანაშვილი, სტეფანე ფილიშვილი, იოსებ ბალიაშვილი, ივანე ლეკიშვილი, კონსტანტინე შეშაბერიძე, პავლე და არუთა ხუციშვილები, ალექსი თენოშვილი (პაპაშვილი), პეტრე დათაშვილი, პავლე ხიზალაშვილი, ბაგრატ ყრუაშვილი, ივანე თარხნიშვილი, სტეფანე ფეიქრიშვილი, ანდრია პაპაშვილი, სტეფანე ქუქჩიშვილი და სხვ.) ერთად ხიზაბავრაში შექმნა მოხალისე ათასეული, რომელსაც შემდეგ „განწირულთა ათასეული“ დაერქვა. ისინი უკავშირდებიან ახალქალაქში განლაგებულ ქართულ დივიზიას და მათი დახმარებით ბაკურიანიდან მოაქვთ ერთი ზარბაზანი, 4 „მაქსიმეს“ ტიპის ტყვიამფრქვევი, 600 შაშხანა და დიდი რაოდენობით ტყვია-წამალი. სოფელი შეიარაღდა. „განწირულთა ათასეულს“ მე-

ქართული
ენის ინსტიტუტი

სურ. 20. ევრემ ველიჯანაშვილი

კონსტანტინე ივანეს ძე შეშაბერიძე
(1873—1937)

სამშობლოსათვის თავდადებული, დიდი პატრიოტი კონსტანტინე შეშაბერიძე დაიბადა 1873 წ. სოფელ ვარგავში ღარიბი გლეხის ოჯახში. ჭკვიანი და სწავლის წყურვილით გატაცებული ბავშვი მამამ მიიბარა ახალქალაქის 6 კლასიან სამოქალაქო სკოლაში, რომლის წარჩინებით დამთავრების შემდეგ სკოლის რეკომენდაციით ინიშნება ახალციხის საერო სკოლის სახალხო მასწავლებლად. ორი წლის შემდეგ ბათუმში იწყებს მასწავლებლობას, რის შემდეგ ნიჭიერი ახალგაზრდა ივანე გვარამაძის დახმარებით და რეკომენდაციით იგზავნება სწავლის გასაგრძელებლად კონსტანტინეპოლის ქართველ კათოლიკეთა სასულიერო სასწავლებელში.

1912 წელს მიხეილ ვარძიელის გარდაცვალების შემდეგ კ. შეშაბერიძე ინიშნება ხიზაბავრის ოთხკლასიანი საერო სკოლის მასწავლებლად, სადაც მოღვაწეობს 1928 წლამდე. ამ პერიოდში ხალხის წინაშე მან დაიმსახურა დიდი ავტორიტეტი და ღრმა პატივისცემა. ჰქონდა საღი მეტყველება და ტკბილი საუბარი, რომლითაც იზიდავდა ფართო მასებს. ის მონაწილეა ახალციხეში 1905 წლის რევოლუციური ამბებისა.

კ. შეშაბერიძემ 1918—1921 წწ. გასწია თავგანწირული ბრძოლა სამცხე-ჯავახეთში შემოსეულ თურქთა წინააღმდეგ. იგი იყო აგრეთვე ინიციატორი ყაზბეგიდან ჯავახეთში, სოფელ ხოსპიოში ქართველების გადმოსახლებისა.

1918 წელს ჯავახეთის მოსახლეობის ევაკუაციის დროს გახდა ჯავახ ლტოლვილთა დახმარების ინიციატორი. ბაკურიანში გახსნა საავადმყოფო, უპატრონო ბავშვთა სახლი, სასადილო, პროდუქტებისა და ტანსაცმლის მომარაგების პუნქტები და სხვა.

კ. შეშაბერიძე შესანიშნავი მცოდნე იყო ქართული, რუსული და სომხური მწერლობისა. იგი აქტიურად თანამშრომლობდა გაზეთებში „სოციალ-დემოკრატიში“, „პიტალო კლდეში“, „კომუნისტში“, რომლებშიაც მუდამ საინტერესო შინაარსიან წერილებს აქვეყნებდა.

ბაბრატ გიორგის ძე ყრუაშვილი

ბაბრატ გიორგის ძე ყრუაშვილი დაიბადა ხიზაბავრაში, ღარიბი გლეხის ოჯახში. 1903 წელს დაამთავრა 4 — კლასიანი საერო სკოლა, რის შემდეგ ოჯახში შრომობდა. 1912 წელს გაიწვიეს სამხედრო სამსახურში, სადაც მოუსწრო 1914 წლის პირველმა მსოფლიო ომმა და 1917 წლამდე მეფის რუსეთის არმიაში მსახურობდა.

1918 წელს იგი ხიზაბავრის ე. წ. „განწირულთა“ ათასეულის მეტყვიამფრქვევეთა ასეულის მეთაურად ინიშნება. მისი ასეული 7 თვის მანძილზე შიშის ზარს სცემდა თურქებს.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ბაბრატ ყრუაშვილი მუშაობს სახალხო მილიციის ორგანოში. 1924 წლიდან ინიშნება ხიზაბავრის თემსაბჭოს თავმჯდომარედ, 1927 წელს შედის სკკპ რიგებში. 1924 წელს მისი თაოსნობით შეიქმნა ხიზაბავრაში პირველი კომკავშირის უჯრედი, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა იოსებ ანთაძე.

ბ. ყრუაშვილი იყო დაუღალავი, ენერგიით აღსავსე და სპეციალური ბოლშევიკი, სოფლის გულშემმატიკივარი, ხალხის გულის მესაიდუმლე. სოფლის საავადმყოფო, ძველი დანგრეული არხები და გზები სრულ წესრიგში მოიყვანა. იღვწოდა ხალხის საკეთილდღეოდ. კერძო პირთაგან მიტაცებული გომის ბალი ჩამოართვა ვაჭარ-ექსპლოატატორებს და გადასცა ხიზაბავრის საკოლმეურნეო ახალგაზრდობის 7-წლიან სკოლას მუდმივ სარგებლობაში.

მისი წინადადებით და ხელმძღვანელობით 1933 წელს აღდგა ოქროსქვის გზა, ვერხვნალის და სახიზრის დიდ ფერდობზე, 70 ჰექტარზე, გაშენდა ფიჭვნარის ტყე.

ბაბრატ ყრუაშვილმა აქტიური მონაწილეობა მიიღო კოლმეურნეობის დაარსებაში.

თამარ მაზმიშვილი

თამარ სიმონის ასული მაზმიშვილი დაიბადა 1910 წელს ხიზაბავრაში, ღარიბი გლეხის ოჯახში. 8 წლის ბავშვი უმწეო დედამ აღსაზრდელად მიაბარა თბილისის საბავშვო სახლში. 1929 წელს ამთავრებს საშუალო სკოლას და ამავე წელს შედის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ქართულ ენისა და ლიტერატურის ფაკულტეტზე. 1934 წელს უნივერსიტეტს ამთავრებს. შემდეგ ინიშნება ქართული ენის მასწავლებლად მცხეთაში, ხოლო 1935 წელს გადადის თავის მშობლიურ სოფელ ხიზაბავრაში. აქ მას ჯერ სასწავლო ნაწილის გამგედ ნიშნავენ, ხოლო 1941 წელს აწინაურებენ სკოლის დირექტორად. თამარ მაზმიშვილი გულისხმიერი აღმზრდელია, კარგი მასწავლებელი, რომლის თვალწინ გაიარა ხიზაბავრის საშუალო სკოლის წარსულმა. აქ აღზრდილი თაობები მის გვერდით დავაუკაცებელი ადამიანები არიან, რომლებიც საბჭოთა სამშობლოს საკეთილდღეოდ იბრძვიან.

თამარ მაზმიშვილმა დაძლია ყოველგვარი დაბრკოლება, საიმედო ცოდნის მარცვალი მთელი მონდომებით ჩათესა ყამირ მიწაში და მერე ვალმოხდილი გავიდა პენსიაზე.

პარტიამ და მთავრობამ ღირსეულად დააფასეს მესხეთის ახალი თაობის აღზრდის საქმეში თამარ მაზმიშვილის მიერ გაწეული შრომა. ნაყოფიერი პედაგოგიური მოღვაწეობისათვის იგი დაჯილდოებულია საპატიო ნიშნის ორდენით, საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის საპატიო სიგელით, სამკერდე ნიშნით „სახალხო განათლების წარჩინებული“, მედლით „1941—1945 წწ. მამაცური შრომისათვის“. მინიჭებული აქვს რესპუბლიკის დამსახურებული მასწავლებლის საპატიო წოდება.

თამარ მაზმიშვილი 1925 წლიდან კომკავშირელია, 1941 წლიდან სკკპ წევრი.

მერი ტატურაშვილი

მერი პეტრეს ასული ტატურაშვილი დაიბადა 1938 წელს ხიზაბაგრაში, კოლმეურნეობის ოჯახში. მამა პეტრე და დედა შუშანა ხიზაბაგრის მკვიდრი მცხოვრებნი იყვნენ, შემდეგ კი გადასახლდნენ გორის რაიონის სოფელ ნაწრეტში. მერის პაპის დიდი პაპა იყო „დალი“ — პავლე ტატურაშვილი.

1954 წელს მერი ამთავრებს სოფელ წითელუბნის რვაწლიან სკოლას და რჩება თავის სოფელ ნაწრეტის კოლმეურნეობაში სამუშაოდ. შრომისმოყვარე გოგონა თავდადებით მუშაობს საკოლმეურნეო მიწდგრებში, ოთხი წლის შემდეგ კი 1958 წელს მუშაობას იწყებს გორის საკონსერვო ქარხანაში მუშად, აქვე 1961 წელს შედის კომუნისტური პარტიის რიგებში. 1962 წელს მერი გადადის გორის ბამბეულის კომბინატში მრთველად, სადაც დღესაც განაგრძობს თავდადებულ ნაყოფიერ შრომას, რისთვისაც 1964 წელს მიენიჭა „შრომის დამკვირვლის“ წოდება.

1967 წელს საბჭოთა კავშირის მსუბუქი მრეწველობის სამინისტროს ბრძანებით იგი დაჯილდოვდა „შრომის ფრიალოსნის“ სამკერდე ნიშნით, ხოლო 1970 წელს ე. ი. ლენინის დაბადების 100 წლისთავთან დაკავშირებით — საიუბილეო მედლით. ახალგაზრდა ქალი ამავე წელს არჩეულ იქნა საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს დეპუტატად, 1971 წელს კი საქართველოს კომუნისტური პარტიის XXIV ყრილობის დელეგატად. 1970 წელს მოსკოვში უმაღლესი საბჭოს სესიაზე ყოფნისას მას ირჩევენ საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს მსუბუქი მრეწველობის კომისიის წევრად.

1971 წელს საბჭოთა საქართველოს და საქართველოს კომპარტიის 50 წლის იუბილესთან დაკავშირებით მერის აჯილდოებენ „შრომის წითელი დროშის ორდენით“.

მერი ტატურაშვილი აქტიურ საზოგადოებრივ მუშაობას ეწევა. არის გორის საქალაქო კომიტეტის წევრი, კომბინატის სართავი ფაბრიკის პარტიურის წევრი და საამქროს პარტიული ჯგუფის ხელმძღვანელი. მან წარმოებიდან მოუწყვეტლად დაამთავრა საშუალო სკოლა და 1972 წელს ასევე წარმოებიდან მოუწყვეტლივ სწავლა განაგრძო თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში.

საქართველოს
ხალხთა ეროვნული
ბიბლიოთეკა

სურ. 21. მერი ტატურაშვილი

დავით პაპაშვილი

თადარიგის პოლკოვნიკი დავით ვასილის ძე პაპაშვილი დაიბადა 1913 წელს სოფელ ხიზაბავრაში, გლეხის ოჯახში.

1921—1929 წლებში დავითი სწავლობდა ხიზაბავრის საშუალო სკოლაში, საიდანაც ახალქალაქის მაზრის კომკავშირის კომიტეტის დახმარებით გაგზავნეს ბაქოს სამხედრო მოსამზადებელ სკოლაში, რომელიც 1933 წელს დაამთავრა და ოფიცრის წოდება მიიღო.

1940—1941 წლებში მსახურობდა ბაქოს მე-3 საზენიტო მეტეოამფრქვევეთა ლეგიონში სხვადასხვა თანამდებობაზე. 1941 წლის ივნისიდან ლეგიონის შტაბის უფროსის მოადგილეა, ოქტომბრიდან კი 224-ე მსროლელი დივიზიის 143-ე ლეგიონის შტაბის უფროსი. ამ ლეგიონის შენაერთთან ერთად 1941 წლის დეკემბრიდან 1942 წლის მარტამდე იბრძოდა ყირიმის ნახევარკუნძულის განთავისუფლებისათვის.

მარტის ბოლო რიცხვებში იგი დაიჭრა, მაგრამ მალე კვლავ ჩადგა მებრძოლთა რიგებში. 1942 წლის მაისიდან 1943 წლის 10 მაისამდე 414-ე ქართული დივიზიის 1371-ე მსროლელი ლეგიონის შტაბს ხელმძღვანელობდა და ბრძოლით განვლო გზა გროზნიოდან პრიმორსკო-ახტაროკამდე, საიდანაც სამხედრო აკადემიაში გააგზავნეს. 1943 წლიდან 1945 წლამდე 104-ე მსროლელი კორპუსის მეთაურის მოადგილე იყო და კიევიდან ბუდაპეშტამდე სდიამტერს.

დ. პაპაშვილი 1944 წლის აპრილიდან 1946 წლის ნოემბრამდე სამხედრო კომენდანტის მოადგილედ მუშაობდა, ხოლო შემდეგ სამხედრო სამსახურში იყო. 1954 წელს წარჩინებით დაამთავრა ფრუნზეს სახელობის სამხედრო აკადემია.

თადარიგის პოლკოვნიკი დ. პაპაშვილი დაჯილდოებულია ლენინის ორდენით, წითელი დროშის, წითელი ვარსკვლავისა და დიდი სამამულო ომის პირველი ხარისხის ორდენებით, აგრეთვე ცხრა მედლით.

დემობილიზაციის შემდეგ, 1956 წლიდან დღემდე მსახურობს საქართველოს სსრ სამოქალაქო თავდაცვის შტაბში.

სურ. 22. დავით პაპაშვილი

ბაბრატ წითლანაძე

დაიბადა 1913 წელს ასპინძის რაიონის სოფ. საროში. მისი მამა მიხეილი მშრომელი გლეხი იყო. 1930 წელს დაამთავრა ხიზაბავრის საშუალო სკოლა. 1931 წელს შედის საბჭოთა არმიის რიგებში და 1933 წლამდე მე-3 ქართული მსროლელი ლეგიონის სკოლის კურსანტია. 1933 წლიდან 1936 წლამდე კი ამიერკავკასიის ფეხოსანთა სკოლის კურსანტი. 1936 წელს სამხედრო სკოლის დამთავრების შემდეგ ლეზულობს ლეიტენანტის წოდებას და ინიშნება მე-4 ქართული მსროლელი ლეგიონის ოცუელის მეთაურად. 1938 წლის აპრილში გადაიყვანეს ქ. თბილისში ფრუნზეს სახელობის 63-ე ქართულ მსროლელ დივიზიაში შტაბის განყოფილების უფროსის მოადგილედ. 1938 წლის ივლისიდან მუშაობს ხარკოვის სამხედრო ოლქში განყოფილების უფროსის მოადგილედ. 1939 წელს წითლანაძე ამთავრებს ერთწლიან სპეციალურ საშტაბო კურსებს ქ. ტამბოვში, რის შემდეგაც ინიშნება განყოფილების უფროსად 25-ე დივიზიაში. ამ დივიზიაში, რომლის შემადგენლობაშიც მსახურობდა ბ. წითლანაძე, აქტიური მონაწილეობა მიიღო დასავლეთ უკრაინის განთავისუფლებაში. 1939 წლის ბოლოს ბაგრატის გადაყვანილ იქნა ხარკოვში მე-14 მსროლელ კორპუსში. განყოფილების უფროსის მოადგილედ და პირველი დღეებიდანვე ებმება ფინეთის ოპერაციაში. 1940 წლიდან გადაიყვანეს ოდესის სამხედრო ოლქში მე-11 სატანკო დივიზიის განყოფილების უფროსად.

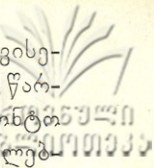
ბ. წითლანაძემ სამშობლოსათვის უსაზღვრო სიყვარული და სამხედრო საქმის ჩინებული ცოდნა გამოამჟღავნა დიდი სამამულო ომის წლებში. მე-11 სატანკო დივიზიაში, რომლის შტაბსაც იგი ხელმძღვანელობდა, მრავალი სასახელო ფურცელი ჩაწერა სამამულო ომის ისტორიაში. ამ სატანკო დანაყოფმა სისხლისმღვრელი ბრძოლებით გადათელა გერმანელების თავდაცვითი ნაგებობები, გაჟლიტა და გაანადგურა მტრის ათასობით ჯარისკაცი და ოფიცერი. წყობილებიდან გამოიყვანა ასობით ქვემეხი და ნაღმსატყორცნი,

ქართული
ენათმეცნიერების
აქადემია

სურ. 23. ბაგრატ წითლანაძე

რკინის ნაფლეთებად აქცია 40-მდე „ვეფხვი და „პანტერა“, ელვისე-
 ბურად მოსპო მტერი ჩეხოსლოვაკიის დედაქალაქ პრაღაში. აქ წარ-
 მოებულ ბრძოლაში ბაგრატ წითლანაძის მამაცობაზე საფრთხილ
 გაზეთებმა მრავალი სტატია და წერილი გამოაქვეყნეს. ამ ბრძოლაში
 თავდადებისათვის გვარდიის პოდპოლკოვნიკი ბაგრატ წითლანაძე
 ჩეხოსლოვაკიის რესპუბლიკამ თავისი უმაღლესი ჯილდოთი „საბრ-
 ძოლო ჯვარით“ დააჯილდოვა. მის მკერდს 6 საბრძოლო ორდენი და
 14 მედალი ამშვენებს. სკკპ წევრია 1939 წლიდან.

სამამულო ომის ფრონტზე გამოჩენილი გმირობისა და მამა-
 ცობისათვის მიღებული აქვს უმაღლესი მთავარსარდლის ი. ბ.
 სტალინის 27 მედალი.

ბ. წითლანაძე 1947 წლიდან 1958 წლამდე სამხედრო სამსახურ-
 ში იყო, ხოლო 1958 წლიდან თადარიგში გადის. თადარიგში გას-
 ვლის შემდეგ მუშაობს საქართველოს სსრ მელიორაციისა და
 წყალთა მეურნეობის სამინისტროში.

ხიზაბაერდინ გადასახლებულები საქართველოს სხვა რაიონებში

№	გადასახლდნენ	როდის გადასახ.	რამდენი კომუნა	სულაღობა
1	ოშორა (ასპინძის რაიონი)	1750	21	85
2	სარო (ასპინძის რაიონი)	1800	16	74
3	ბნელა (ასპინძის რაიონი)	1826	10	45
4	ვარგავი (ასპინძის რაიონი)	1828	12	48
5	ჭუთაისი	1905	13	55
6	ახალხიზა (სკრა—გორის რაიონი)	1910	25	100
7	სანავარდო (ყვარლის რაიონი)	1911	22	85
8	ხიზა—გურგენიანი (ლაგოდეხის რაიონი)	1918	25	110
9	ზეესტაფონი	1917	25	100
10	ნაწრეტი (გორის რაიონი)	1927	12	50
11	თბილისი	1927	28	120
12	შრომა (ლაგოდეხის რაიონი)	1932	7	30
13	ნინგორი (ლაგოდეხის რაიონი)	1933	21	83
14	მახარაძის რაიონი	1933	20	80
15	ქარელის რაიონი	1934	10	42
16	ბაღდადი—მაიაკოვსკი	1936	15	60
17	მთისძირი (ყვარლის რაიონი)	1937	30	120
18	ასპინძა	1944	40	175
19	ვალე (ახალციხის რაიონი)	1945	10	30
20	აბასთუმანი—გარხანი (აღიგენის რაიონი)	1945	18	80
21	ქიქინეთი (აღიგენის რაიონი)	1946	20	85
22	ფხერო (აღიგენის რაიონი)	1946	6	36
23	თისელი (ახალციხის რაიონი)	1946	14	48
24	გამარჯვება (გარდაბნის რ—ნი)	1947	13	45
25	ქალაქი რუსთავი	1948	20	70
	სულ	—	454	1868
	დღეს ხიზაბაერაშია	—	315	1012

ზ ი ნ ა ა რ ს ()

წი ნ ა ს ი ტ ყ ვ ა ო ბ ა	3
ხიზაბავრა	5
ხიზაბავრის ისტორიული ძეგლები	13
ჟამიას ქვა	19
ხიზაბავრის ბუნებრივი საყინულე	21
ხიზაბავრული თქმულებები	22
ხიზაბავრელი კატო	24
ხიზაბავრელი ფალავნები	27
სოფლის მეურნეობა და შინამრეწველობა	31
ხიზაბავრის სკოლა	34
ხიზაბავრა მენშევიკების ბატონობის პერიოდში	37
განახლებული ხიზაბავრა	42
ხიზაბავრელები დიდ სამამულო ომში	46
სამამულო ომიდან ინვალიდები დაბრუნდნენ	49
ტოპონიმთა	50
ხიზაბავრის სახელოვანი ადამიანები	52
იოსებ ხუციშვილი	55
პეტრე ხარისჭირაშვილი	58
ივანე გვარამაძე (ვინმე მესხი)	62
იაკობ და სარა ველიჯაშვილები	66
მიხეილ ვარძელაშვილი	69
დომინიკე ივანეს ძე მულაშაშვილი (პაწაძე)	71
იაკობ ვარძიელი	72
ალექსანდრე სიმონის ძე ხუციშვილი	75
ეფრემ ველიჯანაშვილი	77
კონსტანტინე ივანეს ძე შეშაბერიძე	80
ბაგრატ გიორგის ძე ყრუაშვილი	81
თამარ მაჭმიშვილი	82
მერი ტატურაშვილი	83
დავით პაპაშვილი	85
ბაგრატ წითლანაძე	87
ხიზაბავრიდან გადასახლებულები საქართველოს სხვა რაიონებში	90

Михайл Яковлевич Велиджанашвили
ПУТЕВОДИТЕЛЬ ПО ХИЗАБАВРИ

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს
გამომცემლობათა, პოლიგრაფიისა და წიგნის ვაჭრობის,
საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტის დადგენილებით

*

რედაქტორი დ. ცინცაძე
გამომცემლობის რედაქტორი ლ. ამაშუკელი
ტექნიკური რედაქტორი ნ. ბოკერია
კორექტორი ე. ჩხარტიშვილი

გადაეცა წარმოებას 6.11.1973; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 7.2.1974
ქაღალდის ზომა 60×90¹/₁₆; ქაღალდი № 2; ნაბეჭდი თაბახი 6,0
საარტიცხო-საგამომცემლო თაბახი 4.88;

უე 00823;

ტირაჟი 4000;
ფასი 50 კაპ.

შეკვეთა № 2795

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Тип. АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

218/65.

ფასი 50 კპ.

